

ЦИЈЕНА:

За Црну Гору на годину 8 круна, на по године 4 круна.
За Аустро-Угарску, Босну и Херцеговину на годину 12 кр. на по године 6 круна.

За све остале земље годишње 20 франака у злату, на по године 10 франака у злату.

Претплата се прима само у годишњи и полугод. роковима.

Поједини број 20 пара.

ГЛАС ЦРНОГОРЦА

ЛИСТ ЗА ПОЛИТИКУ И КЊИЖЕВНОСТ

Власник: Државна Штампарија

Издаје суботом

Одговорни уредник: Филип Јерговић.

ЈАВНА РАСПРАВА

по дјелу злочина велеиздаје, откривеног

23. октобра 1907. г.

(СТЕНОГРАФСКЕ БИЉЕШКЕ)

Претрес је отпочет 12. маја 1908. год. у 8 сати прије подне, у пространој судници Књ. Великог Суда, у којој је подигнута трибина са столом за судије, за којим сједе: председник Суда Лабуд Гојнић, и судије: Марко Ђукановић, Медо Лукачевић, Мило Дожић, Ристо Поповић, Јанко Милић, Андрија Рађеновић, поп Шћепо Мартиновић и Јокан Ивановић. Лијево од судског стола је сто за секретара, за којим је секретар Суда Сава Драговић и писар Петар Краљевић. До овог је сто за државне тужиоце, г. г. Павла Вујисића и Јанка Дрљевића. Десно од судског стола смјештен је сто за стенографе. Испред судског стола намјештен је сто на коме је крст и јеванђеље са двије воштане свијеће, а десно од овог налази се сто, на ком су смјештене бомбе — комада 20 — кесе, у којима су ношене, а испод стола куфер В. Тулафића (сoppоgа delicti). Ниже од столова за стенографе и државне тужиоце, десно и лијево од судског стола, налазе се столови за браниоце оптужених, а ниже од ових смјештени су столови за новинаре, домаће и стране, који заступају редакције ових новина: „Neues Wiener Tagblatt“, „Zeit“, „Neue Freie Presse“, „Frankfurter Zeitung“, „Pester Lloyd“, „Daily Mail“, „Vossische Zeitung“, „Corriere della Sera“, „Stampa“, „Gazzeta di Venezia“, „Piccolo“, од српских и хрватских: Београдске Новине, „Вечерње Новости“, „Мали Журнал“, „Народни Лист“, „Браник“, „Наше Јединство“, „Дубровник“, „Slovenska Misao“, „Crvena Hrvatska“, „Obzor“, „Уједињено Српство“ (из Чикага); „Српски Родољуб“ из Њујорка; од чешких „Narodni Listy“, од бугарских „Вечерња Пошта“. Осим ових листова заступљено је и Српско Новинарско Удружење из Биограда преко нарочитог изасланика. Лијево од судског стола, а даље од стола новинарског, остављено је мјесто за дипломатски кор, на ком је постављено неколико фотеља, а застрто је ћилимом. Испред судског стола, намјештено је неколико клупа за оптужене, а иза ових остављено је мјесто за публику.

У 8 сати наредио је председник, да се доведу оптужени, пред којима је ишао један потпоручник, а иза сваког оптуженог по један стражар. Публика је у великом броју очекивала долазак оптужених, који су послје уласка у судницу заузели мјеста на клупама. На првој клупи пут судског стола сјели су оптуженици: Стеван Рајковић, Васо Тулафић и Буро Војводић, а затим, по реду, оптужени, Марко Васов Тулафић, Мијат Милин Тулафић, Илија Миланов Тулафић, Андрија Пантовић, Милосав Раичевић, Борђе Контгић, Душан Ђоновић, Михаило Ђоновић, Милосав Љепава, Мирко Беговић, Милош Ивановић, Благо Радифковић, Михаил Јовановић, Никола Акимов Даковић, Аким Даковић, Крсто А. Миловић, Саво А. Даковић, Благо Ђукановић, Перо Ђ. Церовић, Јован П. Миловић—Банло, Гаврило Церовић, Митар Ђуровић, Спасоје Пилетић, Михаил Ивановић, Митар Вукчевић, Д-р Милован Марушић, Владимир Дамјановић и Никола П. Стругар.

Иза оптужених стоји кордон наоружаних жандара. Иза тога је устао председник и сједицу отворио.

Председник: Ријешењем овога суда од 10. априла ов. год. стављени су под суд за злочин велеиздаје осим ових, који су на оптуженичкој клупи, још и ове личности, који се налазе изван домаћаја књ. власти: Марко Даковић, свршени правник, родом из Грахова; Тодор Божовић студент биоградског универзитета, родом из Пипера; Јован Ђоновић, студент биоград. универзитета, родом из Црмнице; Милија Павићевић, бив. народни посланик, родом из Бјелопавлића; Симо Шобајић, бив. народ. посланик, родом из Никшића; Лазо Божовић, бив. учитељ, родом из Пипера; Љубо Павић, трговац, родом из Шавника; Перо Врбица, бив. чиновник министарства финансија, родом с Његуша; Андрија Радовић, држав. савјетник у

пенсији, родом из Бјелопавлића; Бајо Гардашевић, великосудија у пенсији, из Цетиња; Саво М. Ђурашковић, бив. народни посланик из Улциња; Никола Т. Мартиновић, студент у Минхену, родом из Баица; Петар Новаковић, бив. писар Обл. Суда, родом из Бјелопавлића; Радоња Поповић, студент, родом из Куча; Вујадин Окичин Вујачић, бив. капет. писар, родом из Грахова; Милутин Ристов Миличковић, сељак, родом из Пипера; Лазар Дамјановић, свршени правник, родом из Бјелопавлића; Јован Томашевић, гимназиста у Ср. Карловцима, родом из Црмнице; Јован Кажич, Глигорије Вукчевић, гимназисте у Ср. Карловцима — оба родом из Љешанске Нахије и Јово Лазаревић, типограф с Цетиња.

Опомињем публику на ред и мир, а г. г. браниоце упозоравам на њихову свету и узвишену дужност.

Др. М. Марушић: Молим за ријеч. Ако ми дозволите, да све незаконности.....

Председник: Престаните Марушићу, у своје вријеме добићете ријеч.

(Марушић: хоће да нешто говори) Свакога онога, који буде кваро ред удаћу са јавне расправе, па немојте онда да кажете, да вам није дата слобода одбране.

Молим г. државног тужиоца да чита оптужбу.

Држ. туж. П. Вујисић чита оптужбу (види 21. бр. „Гласа Црногорца“.)

Пошто је прочитана оптужба:

Бранилац Јован Хајдуковић: Протестирам против поступка Суда, што ме није саслушао и оптужио, пошто се и моје име спомиње у састанку на Романој ливади.

Устају браниоци, подижу оптуженици ларму, сваки хоће по нешто да говори. Председник опомиње, да ће браниоци и оптужени добити ријеч у своје вријеме (Хајдуковић тражи оптужбу за клијенте). Михаило Ивановић и Раичевић траже искључење председника из суђења. Поновно настаје ларма. Председник прекида и наређује, да се чита извјештај которске власти о покушају дјejства бомба. Судија Поповић чита:

На потраживање Ђ. к. окружног суда у Котору, послата је истом суду једна од ухавањених бомба (9 центиметара висока, 6 цент. широка, 4 цент. дебела, а 1/2 килограма тешка), да се стручњачки утврди њено дјejство. У ту сврху била је образложена у Котору судска комисија са вјештацима г. г. артилер. капет. Емилом Гестлом и техничким артилер. официјалом Карлом Мокрим, у присуству судских свједока г. г. арт. поручника Хуга Белића и пров. поручника Франца Винтера, која је комисија дана 19. децембра по н. к. на Главатима (Прчањ) извршила пробу са примљеном бомбом и донијела ово своје мишљење:

„Бомба, горе описана, судећи по јакости праска, по диму и мирису од дима, те по знацима остављеним на скривама и даскама, и по комадима преосталим од исте послје експлозије, јест права бомба, а напуњена је била са екраситом (пироксилином т. ј. пикрат) у количини од десет декограма, а у истој маси налазио се је и капсел (т. ј. два грама шпренг-капсел), јер иначе не би била експлодирала сама ступа (стопа) и да се чиме не упали.

„Снага је бомбе таква, да у даљини од пет метара мора убити свакога човјека, а осим тога на вишој удаљености мора задобити сваки човјек каких озледа. Оваква бомба кад би експлодирала у једној соби или сличном простору, не би се догодило друго него што би прозори и врата излећели. Кућа не би могла бити оваквим бомбама разрушена, већ једино кад би за то рупе биле направљене у зидовима на више мјеста, и кад би унутра овакве бомбе биле постављене и експлодирале, али бацањем не могу експлодирати.

„Ми смо виђели више врста бомба али овакве нијесу нам до сада познате биле, те не можемо досљедно ни казати одакле потичу“.

Послије прочитања Марушић виче: могли сте ви то и сами написати. Затим тражи ријеч од председника, који му је и даје.

Д-р Марушић: Хоћу да кажем само двије ријечи. Немојте рачунати да сте ми дали право да говорим. Ја сам хтио да Вас молим као председника и судију, да чините оно што чини сваки суд.

Ви знате, да је пракса, кад се човјек оптужује и за обичну ствар, да он добија тужбу, било кад се ослободи или у притвору, да може на њу одговорати, а господо, ви добро знате, у оваквим стварима гдје се ради о глави, да је ту потребитије, да се добије оптужба, па онда бранилац. То не бива онога трена, кад се изриче пресуда о судбини мога живота, моје фамилије и части, него ја мислим, да је требало давно дати браниоца и оптужбу.

16. априла дошао је к мени ишљедни судија и питао ме, да ли сам изабрао браниоца и којег хоћу. Ја сам рекао, да ћу бирати браниоца, ако могу, према Уставу, да ћу изабрати дипломиранога, који је спреман и зна законе, и зна да брани човјека, било крива, било права. А ко је крив не може се нити одбрани, али браниоц износи разлоге. Ја сам рекао, да тражим дипломиранога према уставном начелу. Господин је рекао: „ми немамо дипломираних.“ Али како ће мене бранити један браниоц који није специјалиста свога посла?— Мене не може да брани орач нити копач.

Дакако, да мене не може да брани нити орач нити копач, јер не зна закона. Свакако ми је 16-га требао суд да одреди браниоца, а ја га до данас не знам, нити сам га добио. 16-га сам добио 4 табака хартије и рекоше ми: „то је за одбрану.“ А како ћу ја писати, кад ја немам оптужбе у руци. То никада није било, да човјек пише одбрану, а да нема оптужбе. Треба ми дати оптужбу, да ако се могу бранити, да се браним, а ако не могу, па ћу рећи збогом свијете и ништа више; — један пут ћу га морати свакако оставити. Крива ми се, најприје, што ми није дата оптужба, па да пишем одбрану, најприје писмено, па онда усмено. Крива ми се, што ми се није назначио бранилац, јер не бих рад, да имамо све по имену, а у ствари ништа.

Председник: Што се тиче браниоца, ми нијесмо могли, да, према општем принципу, добављамо са стране, јер не би суд могао вршити полицију над редом и радом тих страних бранилаца: (др. Марушић: Дакле треба пресија. — Бука.)

Тужбу сте чули данас по нашем поступку, а да је боље проштудирате, добићете је.

Др. Марушић: Ја сам задовољан тим, да ми се да оптужба.

Председник: Г. докторе, ваш је бранилац г. др. Матановић. Што се тиче саммијех бранилаца, ми смо пробали оно, што је најспремније, било по захтјеву вашему, или уређењу суда; што пак немамо, то не можемо ни дати. (Др. Марушић: г. доктор није био способен да остане председник суда, а данас сте га изабрали за браниоца.)

Председник: Има ријеч г. Љ. Бакић.

Љ. Бакић: Имам да напоменем, да немамо позитивног закона о кривичном судском поступку. Ми се управљамо судом, а тај мора поступити по пракси и општем поступку. По пракси пак и општем поступку, треба да се оптуженим даде оптужба, јер мора да на њу одговоре.

Молио бих, да им се даде оптужба, да о њој размисљају 24 сата, јер сте видјели негодовање.

Председник: Даћемо им је. Ј. Хајдуковић: Молио бих ријеч за једно лично моје питање, а важна је ствар. На страни 10-ој оптужбе налази се, да је Петар Новаковић рекао Васу Тулафићу и ово: (чита):

„Ја сам послат од Гаврила Церовића, Спасоја Пилетића, А. Радовића, М. Радловића, Михаила Ивановића, Милосава Раичевића, Митра Вукчевића, Митра Ђуровића и једнога Хајдуковића, који не знам како се зове, али рече да је правник. Рекли су ми, да ти Васо идеш у Васојевиће, а то је ријешено на одржатој скупу на „Романој ливади“.

Дакле, ја протестујем против поступка суда, зашто ме није за ово окривио, као њих.

Председник: То ће казати Тулафић и г. г. државни тужиоци, ко је тај правник Хајдуковић. (Бука. — Многи оптуженици дижу руку, да говоре). Ја нећу дати ником ријечи, кад хоћете да кварите ред. (Ј. Дрљевић: г. Хајдуковић можда не зна, да државни тужиоц има увијек право, да подигне специјално оптужбу против кога год хоће, исто тако и против г. Хајдуковића. — Хајдуковић: Изволите).

Има ријеч Раичевић.

Раичевић: Ја бих тражио, да кажете, која ми имамо права. Ми их до сад нијесмо имали. Да нам кажете, која ћемо имати права. Да имамо, на примјер, право, да искључимо судије, за које налазимо, да не могу бити непристрасни у суђењу. То је једно, а за тим мислим, да имамо право, да добијемо оптужбу, што мислим да је требало већ да је прије било. Затим мислим, да имамо право, да се служимо и књигама и осталијем стварима, које би биле потребите за одбрану, на примјер „Гл. Црногорца и т. д.“

Председник: Ја знам да вам је давати и књига и лангиса, и т. д.

Раичевић: Ја их нијесам добио. Дакле, најприје, што се тиче искључења. Ја бих прво тражио, да се ви искључите. До сада из оптужбе нијесам ниједне видио, да...

Председник: Сједите, немате ријечи. (Бука). Знамо ми ваше тајне договоре.

Др. Марушић: Е, онда знаћете их. (Раичевић: Тајна се сакрити не може, истина на видјело. — Војводић: Ви сте надопуњавали Рајковићеве записе. — Силна бука).

Председник: Ван с њим! Нека изиђе публика напоље. (Оптужени: Ако изиђе он и ми ћемо с њим изићи. — Бука). Одведите их истијем редом, како сте их и довели.

Дајем мали одмор.

Послије одмора.

Председник (звони): Нека се доведе Рајковић.

Петар Пламенац: Г. председниче, Ви сте мало прије казали, да ћете дати браниоцима да кажу све, што имају, за вријеме одбране. Но ви знате, да смо добили акта сасвим доцка.

Осим тога, Ви нам нијесте дозволили, да се састанемо са нашим клијентима, па зато молим, да, за вријеме претреса, можемо полагасти сва питања, која се тичу наших клијената.

Председник: То се разумије.

Петар Пламенац: Пошто се Рајковић и Тулафић не слажу, и пошто оптужбе нијесу на вријеме раздате, пошто се показује противурјечје, а чуо сам и овдје, када се оптужба прочитала, да је Рајковић казао два-три пут: „Није истина“....

Председник: Немојте тражити ријеч сада за говор; ја не дозвољавам одбрану, нако једанпут. Браниоци могу метати питања преко мене.

Петар Пламенац: Добро би било, да сви кривци буду овдје присутни, а не само један и по један.

Председник: Кад би они били мирни, и да нијесу покушали, да покваре ред, — то би им и било.

Петар Пламенац: Немојте, господине председниче, да сви страдају због неких.

Председник: Нека устане Рајковић. Јесте ли ви Стеван Рајковић?

Стеван Рајковић: Јесам.

Председник: Одакле сте родом?

Стеван Рајковић: Из Косијера, — у Ријечкој нахији.

Председник: Што сте по занимању?

Стеван Рајковић: Типограф.

Председник: Јесте ли били кад осуђени зашто?

Стеван Рајковић: Нијесам.

Председник: Ви сте чули тужбу од државног тужиоца. — Шта бисте имали да кажете на тужбу у своју одбрану? Али прије тога предочавам вам, да сте пред судом, да говорите само истину, како у погледу своје кривиче, тако и у погледу кривиче других оптуженика, јер у колико будете говорили истину у погледу своје кривиче, — биће вам олакшица, а колико будете говорили у погледу другијех оптуженика, биће вам такођер олакшица, и душу нећете теретити.

Претплата се пише поштом, само и испосредно администрацији „Гласа Црногорца“ на Цетиње, а коме је наручије, г. Вељу Рамадановићу, К. Ц. агенту у Котор.

Допис се шаљу Уредништву. Рукописи се не враћају.

За огласе плаћа се: за сваку ријеч или за број од пет цифара по 4 пара за први пут, а за сваки даљи пут по 2 пара.

Стеван Рајковић: Моја одбрана је врло кратка, и она се састоји у двије-три ријечи. Познат вам је мој рад и моји састанци. Имам да примјетим, да није истина, како се прочитало у тужби, да сам ја из Котора послат и ухаћен на Цетињу. — Ја сам без икакве посредне силе сам дошао на Цетиње покајањем, а нијесам никако био послат из Котора, или ухаћен био на Цетињу, тим прије, што сам дошао правим путем и нико није знао.

Дошао сам на Цетиње, те и ако сам одстранио бомбе од себе, то је било врло оправдано, јер ја сам био тврдо увјерен, да, када не бих ја одстранио бомбе, полиција би те бомбе нашла код мене. Ја сам их одстранио, да би добио времена, да се сам добре воље пријавим код полиције, и почео сам предавати свој записник када сам доведен.

Ако сам покајао свој grijех, онда ћу доплатити само оно што треба, али само онолико, колико сам скривао, а не дам никоме ни једну длаку, него што сам скривао.

Находи се у тужби, да сам ја био бунтовник и каже се, да сам имао неке са-танке са А. Радовићем. То није истина. Ја сам позивао раднике у борбу са бив. својим јадним стањем. Ја сам побољшао њихово стање и три пут покрет учинио у штампарии и три пут је био посао нарушен. — Јер добављати мога ученика и њему давати педесет фиорина мјесечно, а мени тридесет — то није право. Тако се овдје радило.

У Никшић сам пошао са више разлога, и с тога сам рад, да вас упознам са главним разлозима мога одласка у Никшић и пута у иностранство.

Пошао сам с тога, што нијесам био обавезан радити у држ. штампарии, а разумије се, да имам право своју радну снагу дати ономе, ко најбоље плати.

Никшићска штампариија није била подземна, или тајна. Ту је излазио јавно лист, који је пролазио кроз цензуру. Дакле, ја сам имао право ту радити.

Пут у иностранство немам разлога бранити, јер из Црне Горе нијесам тајно пошао, него сам јавно отишао са Цетиња и пошао, да потражим себи посла.

Председник: Гдје сте мислили да потражите посла?

Стеван Рајковић: Мислио сам поћи у Глину, у Хрватској. А међутим догодио се некакав узрок на путу, те нијесам пошао у Глину, него у Биоград.

Председник: Кад сте отишли са Цетиња?

Стеван Рајковић: Са Цетиња сам пошао у иностранство 27. септембра, и мислио сам, као што рекох, поћи у Глину.

Пошто се у тужби истиче, да сам ја отпуштен из службе, имам да речем неколико ријечи односно тога. Ја сам при-мљен као ученик у овдашњој штампарии 1897. године. У оно доба био је фактор штампарии Милош Драгић, који је у своје доба био управитељ државне штампарии, па узгред буди речено, каже се, да је узео 5—6000. кр. Међутим, тај је човек најнижег карактера, којег сам до данас видио.

Председник: Рајковићу, немојте никога вријеђати.

Стеван Рајковић: Он ме је истјери-вао из радионице шест пута и све шест пута враћао ме је натраг. Али ту је мо-рао посредовати или пар пилића, или ока ракије, или сухих кошет. Овдје се огледа његов особни карактер.

Председник: Немојте тако.

Стеван Рајковић: То је главни узрок мога одласка.

Поред његове бескарактерности, не-стручности и неспреме на пољу штампе вјештина његова остала је на нулу.

Председник: Ви опет вријеђате.

Стеван Рајковић: Ово је суд, а пред судом се истина мора рећи.

Председник: Немојте да вријеђате.

Стеван Рајковић: Године 1902. изашао сам из Државне Штампарии и тврдо се одлучио, да се у њу више не повратим, Изашло нас је шесторица у року од по-ла године.

Године 1906., у мјесецу новембру, вра-тио сам се натраг према позиву Мини-старства Финансија и Грађевина. И онда се не би био вратио, да је Милош Дра-гић био у штампарии. Ту сам провео у борби пола године, — једно у борби са оскудицом, а друго у борби за плату.

Послије неког времена дође опет на управу Милош Драгић. Чим је дошао рекао сам, да нећу више радити у Др-жавној Штампарии и чекао сам прилику да се уклоним, јер сам знао, да ће Дра-гић радити, да ме избаци из Штампа-рије.

Концем мјесеца јула прошле године изашао је оглас, да се у никшићској штампарии тражи словослагач. Ја сам се одмах пријавио г. А. Радовићу, који није имао воље да ме прими, већ се обратио писмом на Блажа Радифковића у Сарајеву. Тек кад се овај није јавно, онда је мене примом. Мој је уговор са том штампарииом био 23. августа довршен,

у ком је предвиђена била моја мјесечна плата од 120 круна, а да ми се од нове године повиси на 150 круна.

23. августа написао сам оставку на службу у Државној Штампарии, која је била уперена искључиво против заступ-ника управитеља, истога Драгића, јер сам рекао, да нећу бити под управом којој је на челу такав човек. Већ истога дана дошло је ријешење министра финансија и грађевина, да ме отпушта. Иза тога сам потражио г. Радовића, који ми је на моју молбу, дао 20 круна за путни трошак. Код њега сам нашао Спасоја Пилетића. Радовић ми је дао писмо, ко-јему је приложио односни уговор, на Цвјетка Церовића.

Председник: Кажете, да вам је Ра-довић дао 20 круна када сте ишли у Никшић?

Стеван Рајковић: Јест.

Председник: До када сте тамо били?

Стеван Рајковић: До 9. септембра. Тога јутра је Штампариија разрушена и ја остадох без посла. Чекао сам док ак-ционарни одбор ријеша што ће бити са мном — хоћу ли остати или отићи. Ме-ђутим 4 септембра добио сам 50 круна à conto плате, јер ми је 8. истог било крсно име. Осим тога добио сам још 60 круна и 40 круна за путни трошак, дакле свега 150 круна. Ја нијесам више ни тра-жио, јер сам видио, да је њихова имо-вина уништена, па нијесам имао душе да им више тражим.

15. септембра кренуо сам у колима из Никшића. До Данилова Града путовао је са мном неки оца, а на Даниловом Граду придружио нам се поред двојице Турака још Др. Марушић. У главном није вођен никакав необичан разговор. Питао ме је, како је у Никшићу. Ја сам му причао, тужно се на насиље главара и т. д. Њега је позивао Обласни Суд у Подгорици, с тога се журило, да тамо стигне прије 5 сати, да узмогне свршити свој посао. Изашао је у Подгорици на пјачу и ја га последио видио нијесам. Ја сам отишао у неку гостионицу Рогоши-ћа, гдје сам видио г. Чупковића са Ми-тром Почеком, но то је ствар без ври-једности.

16. септембра продужио сам пут до Цетиња, камо сам стигао око 8 сати на вече. Још исту вече мислио сам да по-тражим г. Радовића, да му саопштим што ћу да радим. Отишао сам у кафану Ми-хаила Јовановића и ту сам се састао са Радовићем. Он ме је питао, ко је разру-шио штампариију и т. д., а ја сам му ис-причао и упитао га, што да сада радим, на што ми он рече, да почекам који дан док се споразумије са акционарима, да види, хоће ли ме у Никшићу примити или не.

Од 16. до 27. септембра било је моје кретање у главном овако: готово сваки дан свраћао сам у кафану Михаила Јо-вановића. Тамо су долазили: г.г. Милош Ивановић, Андрија Радовић, Љубо Бакић, Милисав Дедовић, Алекса Мартиновић, Марко Даковић, још и други. И ми се нијесмо увијек у друштву састали, него сам налазио некад једног, некад двојицу и ту се претресало о које-чему.

23. септембра пошао сам у кућу г. Ра-довића, ту сам нашао г. Митра Вукче-вића са госпођом и г. Радовића. Сио сам часком, упита га, што ћу радити — је ли што год ријешено. Он ми је одго-ворио овако: „о никшићској штампарии не може бити ни помена. Стрпи се до нове године, па ако се до онда не буде радило у никшићској штампарии, ја ћу за свој новац овдје набавити штампа-рију и тебе примити“. Према томе није ми ништа остало, но да идем у свијет. Једнога дана, читајући новине, нашао сам, да неки Јакшић у Глини, у Хрватској, тражи једног штампарског помоћника. С тога сам напустио, да идем онамо, али нијесам имао путнога трошка. С тога се обратих на Јова Лазаревића и узех пасош за Аустро-Угарску. Лазаревић ми је ску-пио неких 30—40 круна путног трошка. 27. септембра спремио сам се на пут. Прије поласка састадох се са Лазареви-ћем ради новца. Он ми рече, да не по-ђем док се не видим са Марком Дако-вићем.

Прије кретања отишао сам у стан Јова Лазаревића, гдје сам нашао Марка Да-ковића. Замолито ме да идем у Рисан код његовог пријатеља, да му речем, да пош-ла некако његовим на Грахову, да који од њих дође на Цетиње, јер је Марков живот у опасности. Дознао сам, да је полиција тих дана њих шеснаесторицу позвала, и да им је саопштила, да за њихов живот не одговара.

Дошао сам, дакле, к Лазаревићу, који ми је дао 10 круна и рекао, да ми их је позајмио од гостионичара Михаила Јо-вановића.

Председник: Је ли јоште ко давао новаца?

Стеван Рајковић: Нешто је добио од Михаила Јовановића, нешто од Андрије Радовића, а не знам, да ли је још од кога другога што добио.

Тога дана у 1½ сат последио подне о-тишао сам до Лазаревића и рекао, да

путијем. Ја сам мислио ићи пјешке, али пошто он рече, да би ишао у Рисан, замолито сам га, да идемо заједно. Он рече, да пристаје, али да пјешке не иде. С тога сам погодио једна кола, за која сам платио 7 круна. Ја сам на то оти-шао кући за неке ствари. Отпутовали смо до Котора, камо смо стигли око 9 сати у вече.

Будући нијесмо имали много новца — замолито сам Лазаревића, да идемо к једном моме пријатељу, на што је он и пристао. Свратисмо се код неког гости-оничара, гдје смо преноћили, а сјутра дан рано пођосмо, да нађемо јутарњи вапорет, да идемо у Рисан. — Није га било.

Нашли смо једну барку, која је путо-вала за Рисан и возила неког агента. Погодисмо се и отпутовасмо у Рисан.

Заборао сам рећи, да сам био у на-мјери, да у Котору пођем у штампариију. Кад смо дошли у Котор, упитали смо се за штампариију и дознали, да је пред-седник Бјеладиновић, који у Рисну ста-нује.

Кад смо дошли у Рисан, договорио сам се са Лазаревићем, да се нађемо у 3 сата последи подне у Српској Читао-ници. Тако је и било. Око 3 сата саста-ли смо се и отишли у кућу Бјеладино-вића, гдје смо нашли само његову го-спођу, која је рекла, да је он отишао у Котор. С тога смо отишли, да га чекамо. Међутим смо га застали, и ја сам га упи-тао ради типографског друштва у Ко-тору. Он је рекао, да је председник тога друштва, али што се тиче посла, уступио је неком Радановићу у Котору.

Лазаревић се тужио, да му је тешко спавати код Угриновића, код кога је од-сио, па смо пошли да заједно потражимо стан по граду. Упитасмо једно дијете, које нас је повело код Косте Милино-вића.

Сутра дан је Лазаревић отишао до Це-тиња. 29. сеп. је било, кад смо се из Рисна вратили у Котор. Сјутра дан је Лазаре-вић отпутовао на Цетиње ради тога, што је 30. имао бити избор у „Радничком Друштву“.

Ја сам отишао у наше агенство у Ко-тору, да потражим биљет за пароброд у пола цијене. Потврђен ми је, а затим сам отишао у Унгаро-Кроату. То је било 30. На каси паробродског друштва нашао сам у истом часу, кад сам биљет вадио, Стевана Ђурчића и сина Шпира Попо-вића. Затим сам се упутио у Скаљаре у намјери, да идем пут Фијуме и да про-дужим пут за Глину у Хрватској. Дошао сам близу моста и сусрио сам дилижан-цу из Будве. Пођох неколико корака по риви, кад ми се неко јави. Кренух се и спазих Петра Новаковића, а поред њега Милију Павићевића и Марка Даковића. Ја сам на то пошао по своје ствари, и кад сам се вратио, срио сам М. Мрдо-вића, који путоваше за Петроград. Рекао сам му, да су ту Даковић, М. Павићевић и П. Новаковић. С тога смо отишли пред кафану, камо је мало касније до-шао и Јово Шпиров, каваз руског по-сланства на Цетињу. Они су писали кар-те. Марко ми Даковић рече, да останем још који дан у Котору, на што сам му ја одговорио, ако још останем овдје, да ћу потрошити све што имам.

Председник: Јесте ли се разговарали о приликама овдје?

Стеван Рајковић: Јесмо о овом и оном, али то су биле свасвим обичне ствари.

Иначе о овој ствари није било какво-га разговора, који би имао с тим везе.

У 1½ сат, пошао сам на пароброд са Миланом Мрдовићем и са Јовом Шпи-ровићем. Уз пут питао сам Даковића, Па-вићевића и Новаковића куда мисле, и кад су дошли у Котор, те откуда су до-шли од Будве. Причаше ми, да су потајно ноћу ирешли преко Обзовице и да не-мају новца.

Новаковић је рекао, да мисли ићи у Швајцарску, Марко Даковић да мисли ићи на Грахово, а Милија Павићевић да не зна куда ће ићи.

Председник: Како на Грахово, кад је побјегао са Цетиња?

Стеван Рајковић: То се мене не тиче. Кад сам пошао поздравили смо се, Марко рече, збогом и срећан пут ако погинем. Ја сам се насмијао. У главном немам што да причам до Задра, с тога што је пошао Јово Шпиров да спава. А Ђурчића нијесам ни познавао, а нити са Ђићом Шпировим Поповићем, с ко-јим сам се тек сјутра упознао, кад сам дошао близу Задра. Ово је било 10. сеп-тембра.

Председник: Куда сте пошли из Ко-тора?

Рајковић: за Глину.

Председник: Јесте ли свраћали у Глину?

Рајковић: Ја ћу то испричати. Пошто сам се у Задру упознао са Ђурчићем, иза-шли смо. Позва ме на кафу и питао ме за никшићску штампариију, је ли много покварена.

У Глину сам зато хтио ићи, јер нијесам био члан типографског удружења, те не-би могао да добијем мјесто, гдје су штампариије организоване. То ми је ка-

зао господин Ђурчић и рече, да у Би-ограду имаде више штампарија које ни-јесу организоване.

Председник: То је дакле разлог заш-то нијесте ишли у Глину.

С. Рајковић: Пошао сам да нађем гдје било посла. Центар је био у Гли-ни. Нијесам могао имати одређеног мјеста.

Читао сам да траже словослагача, и зато сам сам мислио да пођем, да се понудим, а тек је питање хоће ли ме примити. Казао ми је, да има у Биограду доста неорганизованих штампариија, те да ћу сигурно добити мјесто. Тамо сам био двије године, те имам познанство, те се не би требао бојати оскудице, нити у случају да немам посла.

Председник: Када сте приспјели у Биоград?

С. Рајковић: У Биоград сам дошао, како мислим 2. октобра. Пошао сам са Цетиња 27. Ово је тачно како ми се чини. У Котору сам спавао 27., 28., па сам пошао у Рисан и опет спавао.

29. отпутовао сам у јутру. тј. у подне, те сам сјутра дан био у Фијуми. Исте вечери продужио сам пут. Овдје је мала збрка. Кренуо сам 29. у подне путовао сам једно по подне и читаву ноћ, а сјутра 30-га сам дошао у Фијуму. — 30-га у вече отпутовао сам са Миланом Мрдо-вићем за Загреб. Он је ишао за Петро-град а ја за Земун. Ђурчића нијесам ви-дио, него је отпутовао брзијем возом те исте вечери. Сјутра 1. октобра стигао сам у Загреб у 7 сати у јутро. Ја и Мр-довић одмарали смо се у Загребу с то-га, што сам далеко путовао, а нијесам спавао нити на пароброду нити на жељез-ници, те нијесам могао издржати пут. Био сам истина сиромашан у новцу, те стога је Мрдовић платио вечеру и ситне трош-кове, пошто је имао више новца.

1. октобра до 7 сати одмарали смо се. У 7. сати продужио је Мрдовић пут, а а у 9. сати продужио сам и ја пут за Земун. Тога дана нема више ништа, што би било важније. 2. октобра око подне дошао сам у Биоград. Кад сам изашао из жељезнице отишао сам у Хотел Со-фија, који се налази у близини станице. Овдје сам оставио ствари у намјери, да потражим квартиру. Кренуо сам Балкан-ском улицом. Пред хотелом Балкан на-шао сам Тодора Божовића. Поздравили смо се, те ме је питао, како је у Црној Гори. Ја сам, истина, рекао, да баш није најбоље. Он ми рече, види се да си се поправио, ако и нијеси како треба, али ти ћеш се већ поправити. То је рекао, што сам имао због истих ствари раније неку свађу у Биограду.

Председник: Јесте ли од прије поз-навали Божовића?

С. Рајковић: Ја ћу то у главном ис-причати.

Ово није било прво познанство. Поз-навали смо се у години 1904., јер смо били заједно у квартиру у Босанској ули-ци бр. 54.

Он је имао своју собу са два ђака, а ја сам био још са двојицом на стану. Једне вечери отишао сам код Божовића на разговор, а будући је Божовић био онај исти, који је вјечито говорио и пи-сао против ствари у Црној Гори, то је нарочито почео своје предавање, што је знао, да сам се због истих ствари прије годину дана, 1903. год., свађао са једним новинаром, о чему је и преко новина говорено. Том приликом је из-међу мене и Божовића дошло до тога, да смо се поздравили и песницама. Ја бих молио да се то запамти.

Председник: Све што говорите то се стенографира.

Стеван Рајковић: Те исте године вра-тио сам се на Цетиње преко Хрватске и Славоније. Случајно сам се трефио са Јоцом Петровићем, управитељем Подго-ричке Банке. Разговарали смо се, те сам му причао о догађајима са Божовићем. Он ти је све што је било мало више забиљежио. 1906. г. вратио сам се из У-гарске опет у Београд. У мјесецу августу мислио сам да се преселим у Земун, те је с тога, издавалац стана ставио целу-љицу на прозор: „соба на издавање“, а пошто је Божовић случајно тражио квар-тир, те случајно нашао у Доситијевој улици број 21., ушао је и нашао мене. Нијесам могао да не одговорим на пи-тање: како си, гдје си до сад радио?

Нешто сам последи тога пошао у Зе-мун. Од онда за Божовића нијесам знао ни да живи на земљи. Као што рекох, питао сам Божовића, гдје станује изда-валац стана, код којег сам наставао у Доситијевој улици. Рече, да се одавно преселио. Упутисмо се у Књез Михаи-лову улици број 6. Није ми требало ту кућу дуго тражити, пошто сам у истој кући прије становао. Отишао сам одмах у Хотел Софију и ствари донио. Ово је било 2. октобра. Иначе кретање 3., 4., 5. и 6., октобра не могу тачно да опре-дијелим. То сам јасно истакнуо и у за-писнику. Догађаји ових дана без икак-вог су значаја.

Тражио сам посао у Димитрија Димитријевића. Он је обећао посла истом за неки дан. Био сам у Штампарии Кумпаније Савић, Љубе Бојовић. Писао сам молбу држ. штампарии за службу, те сета молба налази међу мојим документима. Из оскудице тражио сам од Божовића 2 динара и добио сам. Од Ђоновића тражио сам један динар, а исто тако од Павла Ивановића, на рачун неког старог дуга, неколико гроша. Продао сам један сребрни сат са сребрним ланцем од вредности 20 динара за два динара некојему сајцији, преко пута кафеане „Златног буренчета“.

Ово је све било с тога, што сам изасланик Марка Даковића.

Ишао сам гдјекад у Хотел Балкан и тамо налазио Сима Шобајића, Љуба Павића, Тодора Божовића, Милутина Томића, Васа Ђулафића, Пера Врбицу и остале. У опште, ту није држана за сада никаква конференција, нити сам сеу опште тих дана нити са једним састајао, осим са Јованом Ђоновићем, од кога сам тражио новаца на зајам.

Упознао сам се, истина, 4 и 5., са Шобајићем и Љубом Павићем, али за сада нијесам познавао Ђулафића, Пера Врбицу сам познавао. 5. октобра отишао сам код мога пријатеља Милоша Мићића у близини Монопола дувана. Он ме је позвао да сјутра, 6. октобра, дођем код њега на ручак. Ја сам тај позив прихватио. Кад сам кренуо кући, срио сам се у Кнез Михаиловој улици — то је било 6. октобра — са Јованом Ђоновићем, кога сам у записнику крстио Перо Ђоновић, јер сам случајно заборавио. Рече ми, да ће црногорски студенти и емигранти имати заједнички скуп, и ако ми је мило да будем присутан, да ћемо скуца поћи. Сјутра-дан, т.ј. 7. октобра, нијесам се нити сјетио поменутог скупа, него ми је био пречи пријатељски ручак код Мићића. По ручку сам се свратио у хотел „Балкан“ и тамо сам нашао за столом Шобајића, Врбицу, Томића, Ђулафића и друге. То није била никаква конференција, како се истиче у тужби, него случајан састанак, јер је то кафеана, у којој се скупљају ђаци црногорски и емигранти.

Председник: Одакле ђаци?

Рајковић: Наши ђаци из Београда. Ја сам срио код Пера Врбице и сваки је разговарао за свој рачун. Ја сам разговарао с Пером Врбицом. Дошло је до свађе између Божовића и Томића, што се нијеси слагали у начелима, и Томић је отишао. Павић и Шобајић изгледали су ми, да су више попили, те се је Шобајић истакао ријечима: „Мене је Кнез осудио на смрт, али сам и ја Њега.“ На то се је дупио по грудима Љубо Павић и рече: „Широка су ова прса, има гдје таче ударити“. Напомињем, да је за једним споредним столом сједио Ђоновић и његов брат Нико. За другим столом сједио је Васо Ђулафић.

Као што рекох, тражио сам посла у штамп. Димитријевића, који ми је обећао дати посла кроз који дан. Осмога сам пошао у штампарии и цио дан радио. Деветог сам такође радио. У подне сам срио у „Кнез-Михаиловој“ улици Шобајића. Поздравио сам се с њиме и рекао му, нека ми прича, што спремају, јер да мислим, да и ја имам право да што знам. Одговорио ми је у главном ово: Знаш какво је доба, да човек не може рођеном брату повјеровати. Могу ти само рећи, да се ради о крупној ствари. Тада ме запита: Би ли ти пошао, кад би те позвали, али не у сватове, него да погнеш? Одговорих му: Ако би мој живот могао користити општој ствари, нећу га штеђети. Напомену ми, да је дошао Новаковић, да путује за Бугарску ради заоставштине покојног му оца. Послије подне сам такође радио, а у вече отишао у хотел „Балкан“ и нашао сам за столом Шобајића и П. Врбицу. Поздравио се с њима и срио сам тамо. Послије ушао је П. Новаковић с неким поручником, иначе доста мршавим човеком. Поздравио се с нама Новаковић и отишао к другом столу. Новаковић ми рече, да путује за Бугарску ради заоставштине покојног му оца и ако хоћу, да га прије тога видим, а и онако би ми имао нешто рећи, нека дођем у 1 сат по подне сјутра у хотел „Балкан“. Сјутра-дан сам такође читав дан радио. Послије ручка сам пошао у хотел „Балкан“ и тамо сам нашао Пера Врбицу и Новаковића. Поздравио сам се с њима и срио за њихово сто, на што ме је Новаковић ословио са слиједећим речима: „Знао сам и прије да си вјеран, а и Симо ми је за тебе причао, би ли ти пошао с њиме, ако те позову?“ Рекох му, да сам то обећао и Симу, али мислим, да бих требао знати, камо треба да пођем. На то ми је рекао: „Ми смо се ријешили, да на дан избора дођемо у Црну Гору, подигнемо буну и поубијамо неколико познатих насилника“. Запитао сам га на то, да ли познаје наш народ и да ли зна за патриотизам Црногорца, нарочито сељака, а он ми је одговорио: „Нема ти ништа више од тога. Нема више старог одушевљења, све је

то пропиштило као змија под каменом; све чека на најмањи покрет, па да устане на оружје. Кучи не издају М. Ивановића, Пипери су купили С. Пилетићу 2 рала земље и 200 оваца. У осталом, ми имамо једно оружје, што је боље од пушака и топова“. Запитао ме на то, да ли сам што читао и да ли ми је што познато о бомбама и прослиједи: „ми их имамо велики број, а нека се чује само једна, ма у ком крају наше земље, наши ће противници бити побијеђени“. Настави: „Ако пристајеш с нама, немој вие радити, него се одмарај, буди спреман да путујеш, кад те позвемо. Док је Божовић мирно тај разговор слушао, П. Врбица се окрене к мени с ријечима: „Ја сам те одавна звао барјактаром, али сад видим, да си прави барјактар“. Овдје треба имати на уму, да сам био глава за вријеме радничког штрајка и да су се шалили са мном и тако ме звали.

Председник: Је ли вас тако прије звао?

Рајковић: Увијек ме је звао барјактаром. На што ми рече: „гледај, да што ређе долазиш у кафеану“. Запитао га ја, откуда ће имати бомба и новаца. Он ми је у главном одговорио: „Ово је тајна нас двојице тројице и док смо у Биограду не смијемо се нити познати, а камо ли ступати у ближа познанства. Упознати ћемо се изближе, кад пођемо на извјесна мјеста изван. Од тада нијесам више радио. Тај дан се нијесам с њим састајао. Други дан сам се дуже одмарао и размишљао о том, и та ми је ствар изгледала више смијешна, него ли чудновата. Заборавио сам напоменути, да ми је казао Новаковић, при кретању: „кад год устрешаш новаца, затражи и добићеш или од мене или Божовића“.

Председник: Је ли ви давао новац готов?

Рајковић: Добивао сам колико сам требао. Да ће Петар Новаковић и Тодор Божовић доћи до бомба, то ми је било невјероватно. Мислио сам се, бар ћу проживјети на туђи рачун дан два, пошто су ми новаца понудили.

11. окт. у 11 сати прије подне нашао сам се пред хотел „Балканом“, гдје сам сусрио Новаковића и Божовића, а са њима је био и Перо Врбица. Повјерљиво ми саопштише, да ћу довече отпутовати, а са мном Ђоновић, а не Петар Новаковић и рекоше до Гружа. У Гружу пак да дочекивамо остале. Истодобно ми даде Новаковић новца 2 динара и упуство да направим ону кесу за ношење бомба. Купио сам платно и отишао у квартал гдје нијесам никога нашао.

Председник: Дали вам је дао Божовић или Новаковић пара?

Рајковић: Новаковић ми је дао.

Кад сам дошао у стан, како рекох, нијесам никога нашао. Стога сам затворио врата, узео маказе и расцијепио платно у двије једнаке половине. Хтио сам сџм шити на машини кесе, али ми тај посао није некако ишао за руком. У то дошла газдарица стана; зачудила се што сам ја код куће, али спазивши да ја на машини нешто шијем, па бојежи се да „јој“ машину не покварим, она је сама почела да шије кесе и питала ме зашто су ове кесе, нашто ја одговорих: Упознао сам се са једним богатим златарским трговцем, коме је приспјела у Земун већа количина златних ланаца, прстења и т. д. па да се ослободи од плаћања ђумрука молио ме да ту количину тајно пренесем у Биоград, стога хоћу да направим ове кесе. Он ће ме за то дакако богато обдарити. Она ми се том приликом препоручила да јој узем један златни ланац из кесе, што јој ја обећах и одох у хотел „Балкан“. Тамо нијесам никога нашао, те сам сџм до вечера шетао. Пред вече нашао сам се са Ђоновићем и рекох ово: Кад ћемо ми Јоване.. Он ме озбиљно погледа и рече: куда? На то му ја рекох: не бој се ти ја знам све, а мислим да ћемо довече заједно путовати. Он ме пријатељски погледа, но за сада није се у ништа упуштао, што би било од веће важности.

Већ се хватао мрак. У то се на ћошку хотел Балкана укаже Божовић, Новаковић, Ђулафић, Ђоновић и ја упутим се с њима. Саопштише ми да нећу довече отпутовати него сјутра дан. Јован се на то упутио да купи цигара, ја пођох с њим. Кад смо изашли из дуванџинице нашли смо Ђура Војводића, којег нијесам гледао скоро има 12 година и нијесам га познао. Ђоновић ме упознао с њиме и на то га ја запитах, гдје је изучио гимназију, које године је правник итд. Јован је отишао од нас, а Божовић изрази жељу да се друштво што прије разиђе. Тада се окрене, оде из друштва, а истодобно даде ми знак да пођем даље. Новаковић је такође некуд отишао. Чим се пак Јован удало указави се Никола Ђоновић, који се такође упутио на ту страну.

Ја сам такође мислио, да пођем на вече у кафеану, с тога се упутим правцу куда је он пошао. Био сам пошао, кад ме неко зовну, окренух се и видим да је Новаковић. С њим се упутим пут „Бал-

кана“, гдје сам нашао Васа Ђулафића. С њим сам се први пут ту вече изближе упознао. Иза тога смо се упутили пут Тодорова стана у „Косовској улици“ — не знам броја. Кад смо наступили у улицу, гдје Божовић станује, рече он у шали: „Баш је све ово некако косовски, ево и ова улица зове се косовска“. Дошавши у квартир, који се налази у авлији, нашли смо у соби млађег брата Божовића. Тодор му даде 10 пара да пије кафеу и да се не врати бар за по сата. Тодор закључа врата и спусти застор на прозорима. Затим извади испод кревета један куфер, из куфера једну кашетицу у платну увијену и шпагом свезану. Прекину коноп и отвори тај завој, а за тим је покушао руком дићи заклоп што није могао, јер је био притврђен. На тој кашетици није било печата и натписа, него је било бијело. Божовић је на то отишао у кухињу и до-нио једно шиљато гвожђе, којим је почео ударати заклоп, а ја сам онда подигао заклоп. Рекао нам је, да ће нам показати бомбе. Указало се неких 15 до 20 омота — нијесам могао одредити колико их је било, јер је један дио заклопа остао неподигнут. Тодор је извакао један омот, одвио хартију и тад се указа једна пљосна челична флашица. Тодор рече: „Ово су бомбе“. Ја сам се разочарао, јер сам мислио, да је то један предмет вјештачки израђен, а међутим то је једна обична челична флашица. За тим је постави на сто и покуша да нам каже како се при употреби с њом поступа. Одбије шраф, показа фитиљ и рече: „овдје се пали, али за тај посао треба имати фурмине, које се на вјетар не гасе. Чим се фитиљ запали треба је бачити, јер се у року од 11 секунда добро од влаге чувати, јер од влаге губи снагу. Истодобно рече, да ће добити још неке друге бомбе, које ће он сам носити, јер треба на њих особиту пажњу скренути, јер се саме пале.

Председник: Је ли вам казао како изгледају те бомбе?

Ст. Рајковић: Није ништа казао, него само то, да ће добити друге бомбе, које се саме пале.

Председник: Није их ништа описао?

Ст. Рајковић: Није. Рече да су дали саме капаре скоро 20,000 динара и да до њих не би могао доћи ни за милионе човјек, који нема пријатељства. Потужи се на некога, кога се ова ствар највише тиче.

Председник: На кога?

Ст. Рајковић: Није казао.

Председник: Зар га нијесте питали: ко је тај, кога се та ствар највише тиче?

Ст. Рајковић: Ђулафић је овдје.

Председник: Јесте ли питали: који су то пријатељи и откуда им новци?

Ст. Рајковић: Не.

Председник: Чудновато!?

Ст. Рајковић: Да сам ја знао како ће ово изаћи, ја бих могуће и питао, и он би ми могуће казао. Али у оној забуни ја нијесам на то ни свраћао пажњу.

Председник: Казао сте прије откуда су бомбе?

Стеван Рајковић: Ја сам рекао, да је то тајна њих двојице-тројице, и да ћемо поближе сазнати кад изађемо изван Београда.

Председник: Зашто нијесте питали откуд им новац, јер сте рекли, да су сиромаси?

Стеван Рајковић: Ја сам рекао, могуће да сам их и питао. То се не могу сјетити, јер ми нијесу дали одговора, пошто су то чували као тајну између себе Божовић, Новаковић и не знам који још. Затим се Божовић окрену Ђулафићу и исприча му у главном ово: „Видиш ли чика Васо оне споменике по Калимегану? Онако ће наша омладина на Цетину подићи својим заслужним људима. Уреди у Васојевићима ствар како најбоље знаш, али ништа не почни док ти не јавимо. Од бомба однеси једну или двије Михаилу Ивановићу у Куче, а једну или двије Спасоју Пилетићу у Пипере“.

Васо одговори, да би свој живот за омладину дао.

Пошто је Божовић спремио бомбе метнуо их је под кревет. Ја му рекох, да и ону покварену справу. Он рече, да је може слободно држати на столу, јер нико неће дирати у њу.

Ја сам послје отишао на квартир Ђулафића.

Сјутра-дан 12. октобра око 9 до 10 сати прије подне отишао сам у хотел „Балкан“ да тражим Божовића, али га нијесам нашао. Тамо сам нашао Новаковића и Ђулафића, с којим сам изашао изван гдје ми је причао о својим доживљајима у Васојевићима, о путу преко Турске: како су се морали пушкарати са војницима турским; како га боле ноге, о како је чекао 7 до 8 дана у Крагујевцу и т. д.

У то дође Новаковић и Божовић. Васо је мислио, да купи један куфер за бомбе да не покисну. То је рекао Божовићу који је извадио из џепа једну већу своту

новаца у наполеонима у једну обичну хартију омотану. Пружио је Васу један наполеон с ријечима, да је и остали новац његов. Потужи се на некога кога се ова ствар највише тиче, и напомену како је помогао ову ствар Никола Вукотић са 700 до 800 динара, које је на мјеницу узео.

Председник: Изгледа, да ви кријете онога, кога се ова ствар највише тиче?

Стеван Рајковић: Кад не кријем себе, не знам шта бих њега крио.

Најприје смо пошли у један дућан, гдје се нијесмо погодили за куфер. Затим смо пошли у једну другу трговину куфера и тамо се нијесмо погодили. Исто касније у једној трговини добили смо један куфер обложен црвеним, а видим га овдје.

Председник: Је ли то овај куфер?

Стеван Рајковић: Јест, то је овај овдјен.

Погодили смо се за куфер 6 динара. Васо је платио куфер, а ја сам из поштовања према њему као старијем човјеку узео исти да га носим.

Кључ сам ставио у џеп. Божовић рече, да ће нас чекати у хотелу „Балкан“, а ја да понесем куфер на квартир.

Касније сам се састао са Ђулафићем, Пером Врбицом, Новаковићем, али немам никаква утиска отуда, што бих могао истаћи.

У главном је ријешено прије подне, да ја и Ђулафић отпутујемо исту вече. Заборавих рећи, да Ђулафић није могао отпутовати ту вече, јер је закаснио, него је тек сјутри-дан могао.

Око 2 сата послје подне дошао сам у хотел „Балкан“, гдје сам нашао Владимира Поповића, правника, поздравих се с њиме. Питао ме је, јесам ли добио што посла, али ми није било с њиме разговора, него сам продужио с Новаковићем. Питао сам га за Божовића. У тај час појави се Божовић на вратима и позвао ме изван.

Изашао сам за Божовићем и упутио се у његов квартир. Заборавио сам рећи, да сам двије кесе за бомбе оставио у квартиру код Божовића 11. у вече.

Дођосмо, дакле, у Божовићев стан. Божовић спушти завјесу, затвори врата, извади једну кесу и кашетицу, откуда извуче пет комада бомба заједно са хартијом, у којој су биле омотане, и спусти их у поменуте кесе. Затим сам скинуо капут и свезао бомбе истом капута, испод кошуље на само тијело. Обучем се опет. Божовић ми даде један и по наполеон у злату и 17 динара у сребру, рекавши ми: „Доста ће ти бити ово до Гружа, а тамо ћеш наћи Марка Даковића и Јована Ђоновића, па ти неће фалити новаца. Нека они уреди ствар како знаду, а видећеш што ћемо ми до-нијети“.

Изашао сам из квартира и упутио се пут железничке станице. Сусрео сам Васа Ђулафића, који ми рече, да ће и он довече путовати. Ја сам узео 5 комада бомба. Ђоновић ми при кретању из квартира напомену, да не свраћам у хотел и да се не поздрављам, да не би коме то у очи пало. Ја сам тако и учинио. Извадио сам карту за железницу до Босанског Брода и у 4 сата отпутовао из Београда. Дошавши у Земун продужио сам пут до Брода, камо сам стигао 12. октобра у 12 сати ноћи.

Председник: Је ли вам Ђоновић говорио односно пута?

Ст. Рајковић: То сам прескочио. Казао ми је, да се добро чувам аустријске полиције. Ако би ме ухватила нека речем, да ме је послао с Цетиња Јанко Вукотић на извјесно мјесто у Биоград и да се правим као да ништа о томе не знам.

Бранилац Петар Пламенац: Ја бих молио у име браниоца, да сви окривљени дођу овамо.

Председник: Никако суд не може то дозволити код онолике вике и буке. Ви чујете сада овога, касније ће доћи други, конфронтираће се, а ви можете стављати питања. Никако не могу допустити, да праве неред и скандале, као што сте мало прије видјели. Ја сам покушао, да задовољим оптуженима — да буду овдје присутни, али никога не могу допустити, да праве скандале.

У осталом, то се противи општим принципима при оваквим злочинима. Ту не смију бити саучесници, који имају карактер свједока, а ово је један уникум процеса, гдје су оптужени уједно и свједоци.

Бранилац Петар Пламенац: Овдје се ради о части људи, о поштењу и части народа. Кумим вас Богом, да бисте их позвали овдје.

Председник: Биће позвани у своје вријеме. Суду је пред очима правда и правда. Али суд неће допустити, да се овдје праве скандале. Ви нијесте опоменили своје клијенте за вријеме тужбе.

Бранилац Петар Пламенац: Нијесу били овдје. Ја немам те дужности.

Председник: Ви сте их дужни опомени и савјетовати, да мирују. Ви сте

мјесто њих, па треба да пазите што говори овај или онај.

Бранилац П. Пламенац: Да узмемо од оптуженика неку гаранцију.

Председник: Видјели сте што су хтели. Рекли су: ако ће један изван, да ће сви за њим. Да су они и били мирни, морали би се уклонити они, који се додирују.

Ст. Рајковић: Из Босанског Брода извадио сам карту и у пола сата после поноћи продужио сам пут за Сарајево, камо сам стигао у 9¹/₂ сати прије подне. После 10 сати наставио сам пут за Мостар, камо сам стигао у 10 сати на вече. Будући да је воз полазио из Мостара за Метковиће, није било воза за Груж, и ја сам преноћио у Мостару.

Сјутра дан, 14. октобра, у 12 сати продужио сам пут за Груж. Стигао сам истог дана у 9¹/₂ у вече. На станици ме није нико дочекао. С тога сам се упутио у варош, да тражим квартир. Дошао сам близу главне паробродске станице и преко пута опазио сам Марка Даковића и Јована Ђоновића и к њима сам отишао. У гостионици сам нашао још двојицу мени непознатих. Марко ми их је приказао. Ја сам име једноме запамтио, а другог сам заборавио. Питао ме пред њима, како сам путовао, ја сам погледао на ону двојицу дајући тијем знак, да ли сам слободан говорити, нашто ми он рече, да могу, јер су то „наши људи“.

Казао сам му, колико сам бомба долио. Вечерали смо заједно, послејече отишли смо ја и Ђоновић и други у хотел, а Даковић је остао.

15. октобра ја и Ђоновић раније смо свратили Даковићу у хотел, и пошто никога нијесмо ту нашли упитали смо гостионичара, у којој соби Даковић спава. Ја сам мислио код њега оставити бомбе, јер су ми биле претешке. Гостионичар ми рече, да ћу наћу Даковића у соби број 6. Ја сам отишао и упитао Даковића има ли какав куфер. Рече ми да нема и да се стрим, па ћемо видјети. Затим смо отишли у гостионицу, гдје смо нашли Ђоновића са једним непознатим и њима смо се придружили.

Напомињем, да је онај непознати био доста галантан човек.

Председник: Нијесте ли питали, ко је тај непознати?

Ст. Рајковић: Нијесам.

Председник: Како то, а плаћао је вечеру?

Ст. Рајковић: Сматрао сам непристојним питати како се зове, а прије по сата смо се упознали.

Он је требао да отпутује за Русију железницом из Гружа преко Босанског Брода. Стога смо га сви отпустили до железничке станице. Он нам је пожелио добар успјех и отпутовао; међутим киша је јако падала, те смо застали још неко вријеме на станици, а долге је Марко пригледивао планове возње и јавио нам, да има једна железница, која у 2 сата по подне долази из Мостара и задржаје се за сасак у Цафат. Напомињем, да смо ријешили још прије тога, да ја и Даковић идемо у Котор, да склонимо бомбе на сигурно мјесто.

Рече, да је море доста рђаво, те ми није мило вапором путовати и ако баш сада полази, а досадно ми је чекати железницу; с тога је изашао пред станицу и погодио затворена кола, којима смо мислили до Цафата. Позвао нас је изван, те смо сва четворица сјели и продужили пут за Дубровник. Да прође вријеме, а пошто и тако не долази брод до у вече и да заједно ручамо, поћосмо у неку гостионицу у Дубровнику. Око 11. сати прије подне застаде кочијаш пред неком бољом гостионицом. Даковић рече кочијашу, да дође мало доцније.

Ондје смо ручали.

Претресајући јуче о овој ствари, Марко, пошто се је сматрао као неки председник и ауторитет тога друштва, ријеша, да се мора ствар одложити за неколико дана, док се споразумијемо са пријатељима. Морам напоменути, да је казао, да се Скупштина неће састати, а још мање радити, јер вели нијесу Филип Челебић и њему подобни способни, да доносе законе у Црној Гори. Затим је извадио новац, једно 40—50 кр., и пружио их Ђоновићу. Рекао је, да се још код Радоње налази неких 40 кр., а да има и Божовић доста. Мало је касније дошао кочијаш, те смо сјели ја и Марко у кола и продужили пут. Кад смо изашли изван града, запитао сам Марка, да ми прича о постојећим догађајима, нашто је он почео овако причати: Исти дан прије него сам са Цетиња пошао, имали смо нас деветорица скуп на Романовој ливади, те смо ријешили, да сваки у своје племе покупи што више присталица, па ако на дан избора чује за буну, да устану на оружје, а у противном случају да чекају. Заиста се, рече, чудим, што нас полиција није поапсила, пошто смо сви били подозриви. Остали план имао је бити овакви: ја ћу поћи на Грахово, а

са мном ће поћи Петар Новаковић, па тамо да дигнемо два баталиона војника.

Васо Тулафић поћи ће у Васојевиће, а њему има се придружити Милосав Раичевић. Њима ће бити у дужности да поубијају познате, обилежене насилнике и да сруше подгорички Казни Завод и ослободу све казњенике. Ђоновић ће поћи у Црмницу, Спасоје Пилетић у Пипере, а њему ће се придружити Д-р Марушић са Митром Вукчевићем, коме ће се придружити његови рођаци, којих имаде доста двије чете. Благо Ђукановић скоро је поуздан, те се надам, да ће штогод у Никшићу урадити, а још кад тај чује, да и бомбе имадемо, тај ће заиста полућети.

Бранилац П. Пламенац примјећује, да се оптужени смије.

Стеван Рајковић: Ја ћу се смијати и онај час, кад будем на вјешаљима.

Остали који буду дошли, распоредиће се према приликама.

У толико је у наша кола ушао један богати сељак како изгледаше.

Председник: Кажите, Рајковићу кад вам је казао, да је имао састанак са деветорицом на Романовој ливади?

С. Рајковић: Нијесам се обазирао на то, пошто је продужио разговор.

Председник: Нијесте зар био љубопитљив?

С. Рајковић: Имао је бити збор, на којему би све дознали, што би се имало радити, па се нијесам обазирао толико, говорио сам оно што сам чуо.

Кад је изашао онај из кола, што се с нама возио, Марко је продужио с нама разговор и рече у главном овако: „Кад се ми подигнемо са свих страна, биће велики број бјегунаца, с тога ће Крстац бити важна позиција, те ћемо њу теби повјерити. Даћемо ти још Тодора Божовића, а ако он не мogne, онда Радоњу Поповића, који ће бити с вама, а даћемо вам још двојицу — тројицу, а добићете московке и револвере, ако који јачи од вас навали, а напакон добићете, двије до три бомбе и списак оних, које треба поубијати, а најћете ли на новце одузмите, а убијенога претражите и одузмите му све.“

Узећете једнога или два жандара, у случају да какав странац нађе, а не треба га убити, него у име закона држати, претрести и новце одузети. То ће се њему касније вратити. Но у случају ако би се противио, треба и њега убити, као и остале, па после — ко те пита: кад је револуција, ко што ухвати, некај држи. Толико смо стигли у Цафат. Марко је платио кочијаша и одатле смо отишли на железничку станицу. Узели смо карту до Новог. Поглавар нам јави да је влак закаснио за два сата.

Примјетих Даковића, да је узалуд кола плаћао, а он одговори: „за овакву се ствар и хиљаде бацају. То није ништа бацити хиљаду — двије, да се удовољи и најмањој ситуацији. Истина је, каже, сада сам доста у новцу оскудан, али биће срећа, ако Радовића нађемо у Котору. Тај ће ми на бомбу морати паре донијети.“

Треба имати на уму, да смо продужили пјешке пут до идуће станице с тога, да нам прође вријеме. На питање како је Радовић у Котор дошао, одговорио ми је Марко, да се још на Цетињу сакрио међу бачве на неки кар, и тако је дошао до Котора. Ја сам зблиа о таквом доласку чуо, кад сам у Котор дошао, а да ли је истина, то ми није познато. У главном, сјели смо на станицу и пошли смо у Нови, те отишли у хотел Балкан да преноћимо. Сјутра дан 16-га, Марко је платио за објоци и одатле смо се упутили на паробродску станицу у 6 сати у јутру, да отпутујемо у Котор. Уз пут дао ми је нешто новца, 4—5 кр. са напоменом, да ми се то на путу нађе за ситни трошак, јер не треба да се успут разговарамо до Котора. Дошли смо на станицу и ту смо нашли Васу Вулића, терзију, који се тај исти дан селаше из Новог на Цетиње. У главном са Марком се нијесам много састајао — једном или два пута до Котора. Био сам више у друштву Вулића. Кад смо дошли близу Рисна рече ми Даковић, да би добро било да изађемо и бомбе изнесемо код трговца Ковачевића, коме сам свраћао пригодног пута за Цетиње.

Председник: Јесу ли бомбе биле при вама?

С. Рајковић: Јесу, свезане око појаса.

Председник: Једнако како сте кренули из Биограда?

С. Рајковић: Јест.

Мало се доцније предомислио и рекао, да идемо заједно и да нађемо неко сигурно мјесто, гдје ћемо их склонити. Кад смо дошли близу станице, рече ми, да не изађемо скупа. Ја тако и учиним. Он се упути у град, а ја, кад је изишао, тј. прије тога, док још није изашао, казао сам му, да их могу ставити код једног пријатеља. Он то одобри, и с тога се упути преко риве у Шкаљаре код поменутога пријатеља Вуксановића. Нашао сам му мајку саму код куће. Поздравим је. Она се, истина, чуђаше откуда тако брзо, пошто сам назад неколико дана пошао за

Фијуму, а ја јој казао да сам имао неког посла, али сам се поради фамилије повратио, да сачекам посла, док се отвори которска штампарија. Уједно замолих, да нешто код ње склоним. Пошто је одобрила, пошао сам ја у собу и отпасао бомбе. Она отвори најдоњи шкаф од ормара и ставим их испод хаљина. Питала ме је, шта је то. Одговорио сам јој да су то неке љекарнице, које треба тајно пренијети на Цетиње и да гледа, да ни коме не говори о томе и да их не да нико, ако не дођем ја, или ко са мном.

Одатле сам се упутио у варош. Узгредно да напоменем, да кад смо били још на пароброду, рече ми Даковић, да ћу га наћи код Косте Милиновића, пошто ће тамо бити. Кућу Милиновића нијесам требао тражити, пошто сам, као што сам казао, једном код њега са Лазаревићем спавао. Код Милиновића нашао сам, осим Даковића, Сава Ђурашковића. Ту сам се са Савом први пут упознао, нашто ме је Марко позвао у ходник и казао ми, да су прилике овакве: „Добро би било, каже, да прије него дођу остали, пошто нема нико ни појма, поћеш на Цетиње и покупиш присталица између ђака и радника, пошто немамо скоро никога, а требало би их имати. Најприје се вјешто распитај, па кад видиш човјека, који би био склон, саопштићеш му. Дао ми је 50 круна, које ће ми се наћи за путни трошак за четири дана.“

Уједно ми напомену, да се вратим најдаље до 21., пошто ћемо имати тих дана заједнички скуп у Новоме. Марко није знао гдје је поменуто кућа, гдје сам бомбе оставио, стога да би знао гдје је та кућа, послао је Ђурашковића да му је покажем. То сам случајно заборавио казати у записницима. Ја и Ђурашковић дошли смо у Шкаљаре и нашли тамо бабина старијега сина. Поздравили смо се с њиме, а међутим сам изазвао поменуто бабу на страну и рекао јој, да ако дођем ја или Саво, да само нама даде оно што смо код ње оставили а ником другом. Истог дана сам јој дао 4. круне да што боље то сачува. За тим сам се поновно вратио са Ђурашковићем у варош. Он је пошао код Милиновића а ја потражих кола. На самој риви било је неколико кола, ја се нагодих с кочијашем и уједно углавном, кад ћемо се кренути. У 2 сата после подне сисо сам у кола — заборавио сам истаћи, да ми је Даковић казао, да отидем код М. Ђуровића, В. Г. Вукотића М. Вукотића и В. Вулетића, да им саопштим о овој ствари и затражим новца у њихово име. У два и по сата кренем колима, у којима је сједио каваз талијанског послиства Мартиновић, а била су још једна кола, у којима је сједио терзија Вулић, али ја се нијесам на њега обазрио. На Ђегуше смо стигли у осам и по сати у вече. Ја и Мартиновић отпочинио смо пред првим хотелом, којег смо срели. Мислим, да се зове „Ловћен“. Ми два отишли смо унутра, попили двије чаше пива, у то су стигла кола Вулића, и они су такође ушли у гостионицу Станишића. Мени је било досадно сједити с Мартиновићем и упутих се у гостионицу Ђура Станишића. Тамо сам нашао још његушког капетана Ђура Врбицу, а с њим је био г. Андрија Јовановић учитељ на основној школи. Поздравио сам се с њима и разговарао сам о које чему с поменути капетаном, а после је тога и каваз, и учитељ и поменути капетан вратили смо се, гдје смо отпочинио, тј. изишли су, с тога сам отишао, да видим нашег кочијаша и да видим хоће ли кренути брзо. Ушао сам у кафану и видео учитеља и капетана, који су се картали. Рекао сам им, да сам мало више попио и прелети ми мисао, да би Јовановићу мило било, да му што о овој ствари саопштим. Укратко сам му испричао, да се налази неколико ђака у Приморју, који ће да дигну буну и да би добро било, да се скрене ових дана с Ђегуша. То му није било мило и рече ми, да му нијесам што такво требао казивати и отиде.

Председник: Јесте ли Јовановићу више што казивали, него што сте напоменули?

Рајковић: Нијесам.

Председник: Јесте ли му што напомињали о бомбама?

Рајковић: Ја ћу већ то рећи. Казао сам у мом записнику, да не знам, да ли сам им причао о бомбама, а поред тога, ако они поред свога признања и то још изјаве, то ћу примити за своје признање. Код учитеља Јовановића и Алексе Мартиновића отишао сам без икаквих задњих намјера.

Да ли сам им причао о бомбама или не — не сјећам се. У главном сам им причао.

Бранилац П. Пламенац: Каже, да је Јовановић био његов учитељ у Улцињу. Ја бих желио, да позовемо Јовановића и Милоша Драгића, да се изразе, што мисле о његовом карактеру, и да нама Драгић каже, каквог је био владања у Државној Штампарији.

Председник: Кажите нам, Рајковићу, поново, што вас је руководило, да кажете то Јовановићу?

Рајковић: То је било без икакве намјере.

Председник: У сврху чега?

Рајковић: Тако, видео сам га у друштву, био сам при пићу и причао му двије, три ријечи. Онај час сам се кајао, што сам му говорио.

Председник: Да ли вас је руководило што вам је био учитељ, те сте му и толико казали?

Рајковић: Познавао сам се с њим. Он је био члан просвјетног савјета. Понављам, да није било икаквих задњих намјера. Ни сам не знам одређити, што ме руководило, казао сам му и прошао. У томе је цијела ствар.

Председник: Куда сте пошли с Ђегуша?

Рајковић: С Ђегуша смо ја и Мартиновић продужили пут у 9 сати, и, чим смо прошли Ђегуше, ја сам заспао. Код Бајница сам се пробудио и опазио сам, да сам изгубио капу. То сам му одмах саопштио. Дошли смо на почетак саме вароши, код т. з. Врбе и ту је Мартиновић изишао изван, а ја продужио до Херцеговачке улице. Није ми било мило овуда ићи кући, стога кушних на прозор Илије Ивковића. Прескочио сам да речем, да ми је Даковић рекао, да дође Ивковић у Котор, јер да је тамо потребит, да му нешто саопшти.

Како рекох, кушнуо сам на прозор куће Ивковића. Он је изишао на прозор и било му је чудновато, откуда ја тако брзо, кад је знао, да сам прије неколико дана писао из Београда. Заборавио сам истаћи, да сам писао једно писмо мом оцу из Београда, у ком сам га молио, да фамилију преведе изван. Знао је, како рекох, да сам тек прије неколико дана писао кући и било му је чудновато, да ме види. Рекао сам му за моју незгоду, да сам изгубио капу и умوليو га, да ми једну позајми. Имао сам познанства с Ивковићем прије годину дана, а узео сам ту слободу за то, што сам му и ја прије једном згодом поклонимо капу. Ушао сам код Ивковића, који ме је питао, што сам се тако брзо вратио и истодобно ме запитао, да ли сам видео Даковића или Новаковића у Котору. Рекох му, да сам се вратио ради фамилије и да сам добио посла у штампарији. Рекао сам му на даље, да сам видео Даковића при самом кретању из Котора и да му је поручио, да дође у Котор, јер да му имаде нешто саопштити. Затим сам отишао кући и за тај дан, т. ј. 16. октобра, нијесам се у вече с никим састајао. Сјутри-дан, т. ј. 17. октобра, отишао сам из куће у 8 сати. Свратио сам се у једну кафану у новој вароши, гдје сам нашао свог зета Сава Раичковића са још другима. Свратио сам се с часком код њих. Мало доцније дошао је Лазо Мартиновић. Попили смо по чашу ракије и у 9 сати сам изишао. Око 10 сати отишао сам у војну штампарију, једно с тога, што је радионица нова, па сам био љубонитан на машине, а друго с тога, што су тамо радили неколико мојих старих другова. Пошао сам тамо и поздравио се с њима. При кретању ми паде на ум, да би Радивковић добро било знати што-год о овим стварима, зовнуо сам га стога и испричао му, да има неколико ђака у Приморју, који ће отићи по племенима и дићи буну. У колико сам му причао о бомбама, не могу се сјетити. Из Војне штампарије сам отишао у варош поново и свратио сам се у кафану Михаила Јовановића, да још коју ракију попијем. Кад ме Михајил опазио, некако ме чудновато погледа и рече: „Откуда ти, странче, на сто мука те испратисмо, а ти се данас већ враћаш?“ а ја рекох: ето, случајно ме вјетар донесе. Запитао ме на даље, да ли сам видео Даковића и да ли ће скоро овамо . . . прелети ми мисао, као да му није ништа познато те ако му није ништа познато, он ће за себе држати.

Председник: Откуда сте то закључили?

Рајковић: Знао сам, да је пријатељ Даковићев и отуда сам мислио. Испричао сам му о цијелој ствари, о бомбама, а у исто доба сам му препоручио, да би добро било, да се склони са Цетиња. Он рече: „нека буде што хоће, не идем.“ У толико је дошао у кафану Јово Лазаревић и Илија Ивковић. Ја сам изашао и отишао. Било је већ 12 сати и радници из штампарије почели су изилазити. Срисо сам се случајно са пок. Луком Милошевићем, машинистом државне штампарије, с којим сам се поздравио. Он ме је питао, гдје сам био до сада. Рекох му, да сам добио посла у Котору и да сам с тога дошао на Цетиње, док се штампарија отвори. С њим сам отишао у једну кафану близу књиговезачке школе на Ђошку. Пили смо ракију и нијесмо је штећели. На самом Ђошку од те кафе видео сам фактора државне штампарије Јовановића, и Вукчевића и позвао их на ракију. Јовановић није ушао, а Вукчевић јесте. Ја и Милошевић остали смо заједно да сједимо.

Председник: Јесте ли што причали о тим стварима?

Слиједи додатак

Рајковић: Нијесмо.

Док смо ја и Милошевић сједјели у кафани, прошао је Алекса Мартиновић испред Ђошка. Знао сам да је противник данашњему стању, а истодобно прелети ми мисао, да би му било мило знати о овоме. С тога рекох Милошевићу, да ме причека. Ја сам ушао у авлију Мартиновићеву и упитао слушкињу је ли дошао. Она рече, да није, с тога изађох и сретох се с Мартиновићем. Поздравих се с њиме и у кратко му испричах све. Напомену сам му односно моје позиције у Крстацу. Њему сам препоручио, да се склони с Цетиња.

Председник: Јесте ли му што причали о бомбама?

Рајковић: Не сјећам се.

Председник: Велите, да сте му причали о Крстацу?

Рајковић: Лако је могуће, да сам му причао цио овај покрет с бомбама, али то не могу утврдити.

Госп. Мартиновић препоручио ми је, да препоручим и осталима, да се канимо тога посла. Затим се опростих с њиме.

Председник: Је ли још што рекао?

Рајковић: Он је рекао: „кажи свима нека се окане тога посла“.

Затим сам отишао кући. Но прескочио сам рећи, да сам се састао са Душаном Ђоновићем. Тога се састанка ни најмање не сјећам.

Никако не бих могао признати тај састанак, да сам Душан Ђоновић не истиче неку поруку брату. Дошао сам кући и срио се с Лазаревићем, типографом. Поздравих се с њиме и он ми рече, да га је питао жандарм, је ли ме гдје видио. У оно доба обична је свгар, пође ли неко у Котор, одмах то полиција испитује.

Ја сам се бојао, да није ко од мојих другова што споменуо. С тога сам свратио Ивковићу, да одмах идем и нека он иде са мном.

Око 1½ сата кренули смо пјешке преко Бајница у Котор. Свртали смо на Ђегуше. Пигао ме је капетан, зашто се тако брзо враћам, пошто сам јуче дошао. Рекох за то, што ми је отац намјерао ићи у Америку, који је у Приморје отишао ради новача, па с тога да идем у Котор. Касније сам се увјерио, да ме полиција тражила и на Ђегушима за мене питала. У Котор стигосмо на 9 сати у вече.

Председник: Ви сте рекли, да вам је поручио Даковић, да пођете код војводе Гавра, код Митра Ђуровића, код Марка Вукотића и т. д. Кажите, дакле, јесте ли ишли код њих?

Рајковић: Не.

Председник: Зашто не?

Рајковић: Баш за то, што сам мислио да идем у Котор.

Ја нијесам могао ништа више учинити него што сам истакао. Да сам остао дуже, могуће да бих ишао.

Председник: Зашто нијесте остали?

Рајковић: За то, што сам већ рекао да ме жандарми пазе.

У Котор стигосмо у 9 сати ноћу. Пошто је Ивковић био војни бјегунац, није смио јавно сокаком, него по мраку код Милиновића. У соби код Милиновића наишао сам на Сава Ђурашковића, који је био болестан. Ивковић је остао у соби, а ја сам изашао и нашао Марка Даковића и Поповића, који хоћаху кући. Ја сам се вратио и код Милиновића сам се саставио са Даковићем, Поповићем, Павићевићем, Ђурашковићем, а и са Ивковићем.

Претресало се о које-чему, а пошто је Даковић мислио, да се неки дио бомба пошаље Михаилу Ивановићу у Куче, окрену се Павићевићу и рече: „Ти си се, Милија, доста одмарао, треба и ти што да радиш. Спреми се да с Рајковићем или са којим другим однесеш неколико бомба преко Будве и главе од Обзовице, Михаилу Ивановићу у Куче. Гледаћемо да Ивановићу препоручимо, нека он сам кога пошаље“. Павићевић му одговори: „Ко да носи бомбе? Гдје су ми другови? Зашто не зовеш Андрију и Баја? Они су у Котору. Јок, брате, ја сам једва умакао, па нећу“.

Бранилац П. Пламенац: Је ли Радовић 17. био у Котору?

Рајковић: Ја сам га у Котору видио 18. Док су се они препирали, Ђурашковић је рекао ово: „Људи, немојте се на мене обазирати, јер ја сам болестан човјек. Кад бих могао, могуће да бих и ја што урадио“. Павићевић је одмах отишао из собе и за то вече немам што важно да кажем.

Сјутра дан у јутру, т.ј. 18. октобра, Даковић је ушао у собу у којој смо се налазили: ја, Радоња Поповић и Милија Павићевић. Ми смо имали засебну собу, а Даковић је пошао горе. Дошао је к нама и рекао ово: „Ја сам измислио један план побас“. — Ово је било 18. У записник сам дао, да је било 18. или 20. али сам дошао до тога, да је било 18. „Пошто, каже, нијесмо то учинили на дан избора, сада нећемо ићи по племенима, него ћемо заједнички радити све на Цетињу. Неколико ђака и радника ћемо организирати, а сигуран сам да је

с нама читав народ. Поручио сам Ивановићу, Вукчевићу и Пилетићу, да нам пошљу 100—200 људи, који ће се наћи на Цетињу да нас заштите, ако би нас околна племена нападала. Ми ћемо упасти било преко Ловћена било преко Будве и Обзовице. Упалићемо „Биљарду“ а то ће бити лако: попети се преко зида, па једну до двије ламе петролеума просути кроз гимназију, и кад ватра букне, цио ће се народ скупити око „Биљарде“ а ми онда запалити Државни Савјет и Областну Управу. Ми ћемо, осим свих министара, убити још Лазара Мијушковића, Јанка Вукотића, Сава Вулетича, а мислим и вас, Лабуца Гојнића, а нарочито да не умакне Мишо Поповић. У то вријеме одијеће се једна или двије бомбе пред стари двор, а тако исто и пред стан Књаза Мирка. Четири до пет комада биће довољно, не само да се поруше ове куће, него да се униште и околне куће, пошто су ово модерне бомбе најужасније природе. Ако би се народ побунио истаћићемо војводу Ђура или Божа Петровића, који имају у народу велики углед.

Упитао сам га, да ли ће се наш народ дати склонити на то. Он ми је одговорио: „Ти си поуздан друг, али не појмиш како би требало. Владар мора онако како народ хоће. Ако би Аустрија што покушала, ми ћемо дићи општи устанак за ослобођење цијелог Српства“. Напомињем, да је била лозинка: „Живио Данило!“ Позвао би се велики збор, на ком би се Нашљедник прогласио за Књаза и гдје би се морало рећи, како народ хоће њега за владара.

Председник: Казали сте, да би у случају потребе истаки војводу Ђура или Божа Петровића. Зашто је то говорно, кад казате да би била лозинка: „Живио Данило!“ Да ли говораше, да се сачува Књаз Данило?

Рајковић: Јест.

Прескочио сам, да је Поповић одобрио тај план и истицао, како је имао неколико убијстава у Старој Србији и Македонији и да је био осуђен на годину дана од турскога суда.

Мало касније, Даковић је изашао од нас. Тога се дана Поповић спремао за Дубровник. Са мном се срете и поздравил. Напомену, зашто Марко не пошаље Гардашевића или Радовића. Затим, да је Даковић тражио од Радовића 1000 фиорина.

Бранилац Пламенац: Ово је све било, пошто се Рајковић вратио у Котор.

Председник: Прича Павићевић, да је Даковић тражио од Радовића 1000 фиорина у име пошења бомба.

Рајковић: Од Поповића сам дознао, да у је Новом остао Ђуро Војводић, а у Рисну да се налази и Божовић, да су донијели неколико бомба у Котор, неколико у Рисну оставили, а да су више бомба донијели Војводић и Божовић.

Председник: Јесу ли биле само-запалљивебомбе?

Рајковић: Јест, тако је.

Божовић и Војводић донијели су те бомбе до Гружа. Ту их је чекао Радоња Поповић и Јован Ђоновић. Од њих су узели бомбе Божовић и Ђоновић и одијели су их у Рисан. У Котору изгледа да је примио бомбе Радоња Поповић и Марко Даковић.

Бранилац Перко Марковић: Је ли вам Радоња причао, од куда је дошао у Котор и зашто?

Рајковић: Он је путовао, да настави школовање. Он је узео своје ствари са собом и нашао Даковића у Котору, који га је задржао.

Бранилац П. Марковић: Ви кажете, да су Р. Поповић и М. Даковић — заједно дошли у Нови?

Рајковић: Ја не знам, могуће да су заједно дошли, а могуће да нијесу.

У Котор су дошли заједно, а до Новог не знам како су дошли, заједно или не.

Тај дан гледао сам Гардашевића, Даковића и Радовића у Котору у хотелу Пухаловића. Са Радовићем нијесам општио.

18. у вече дошао је у Котор Ђ. Војводић. Ту вече нијесмо се с њиме састајали, с тога што није знао гдје смо на квартиру. За то је одсио у другом хотелу. 19. смо се састали. Заборавих казати да је 18. Даковић отпратио Ивковића дилижанцом пут Цетиња у нарочитом посланству, што ћу касније испричати.

Тај дан, 19., био сам на вече заједно са Ђ. Војводићем, од којег сам дознао, да је српска полиција позивала Т. Божовића и пријетила му: „Пази се јер ми чујемо, што имаш са револуцијом у Црној Гори.“ Дознао сам, да је он носио у џепу револвер Тодоров од Биограда до Гружа, да је пријешао са турским пасошом, који се у турској служби.

Председник: Да ли је казао за себе или за другога?

Рајковић: За себе је рекао, само не знам, је ли имао турски или свој.

Тај дан Даковић је спавао са Војводићем у хотелу „Stadt Wien“. Касно у вече дошао је у Котор П. Новаковић. С

њим смо се састали сјутра-дан 20 у јутру.

20. у јутру у саму зору још сам био у кревету, кад чујем гдје неко зове Новаковића. Чудновато ми је било кад нијесам знао да је дошао и изашао сам на прозор. Видио сам Ивковића пред прозором. Он се је вратио 20. у јутру, значи, да је путовао ноћу са Цетиња и дошао у зору.

Бранилац Владимир Пејовић: Ви кажете да сте били са Војводићем и разговарали сте сигурно о заједничкој мисији. Питам Вас, јесте ли могли из његовог разговора закључити, да је био у нови Даковићев план посвећен?

С. Рајковић: Ја сам казао у записнику да не знам је ли знао.

Као што сам рекао, 20. у јутру Ивковић је дошао у саму зору. Сашао сам доље и отворио врата, те је он ушао у собу. Питао сам га откуда зове Новаковића. Рече да се је састао не знам с ким, и неко му казао да је дошао Новаковић. И збиља био је у горњој соби. Мало доцније дошао је и Новаковић код нас тројице. Причао нам је, да је морао у Београду остати два дана дуже да сачека неколико упуштава за руковање с бомбама. Показао је упуштава на српском и њемачком језику. Видио сам гдје се помиње тамо шећерни прашак, онда се помиње да треба гушћим пером мијешати.

Председник: Јесте ли читали то упуштаво?

С. Рајковић: Јесам на српском језику, ми није било јасно, пошто је било ријечи које су биле неразумљиве.

Председник: Да ли је била на њима адреса?

С. Рајковић: Адресе није било, једино је писало: прими поздрав од твога онога.

Председник: Нити натписа?

С. Рајковић: Ништа друго.

Будући сам моје ствари у Београду оставио, Новаковић ми даде једну препоруку.

Одатле сам се упутио у хотел „Stadt Wien“ да јавим Даковићу, да се вратио Ивковић, а уједно и Новаковић да се налази у стану. Нашао сам тамо Даковића и Војводића и казао сам им да је Ивковић дошао и да се Петар Новаковић тамо налази.

Они су били, како мислим, још у вече или ноћи ријешили, да Војводић још то јутро отпутује за Нови, јер је вођена ријеч да би се имао одржати један скуп у Новоме, гдје би се имало расправити, да ли ће се остати при старом плану, или одложити ствар или створити нови план. С тога је Војводић отишао исто јутро не идући код Милиновића да потражи квартир за нас остале. Међутим је Даковић пошао са мном код тога Милиновића и тамо смо нашли Новаковића, који је такође исто јутро за Нови отпутовао. Не знам да ли је Даковић до Рисна путовао или није, пошто знам да је био час овдје, а час ондје, те као што рекох, требао би један парочити човјек да пази и биљежи његове кретење.

Тај дан прије подне немам скоро што да причам, осим да је око 10 сати наступило питање, гдје би се склониле бомбе, које су у Котор донесене. У претресању гдје би се могле склонити бомбе, рекао је једанпут Даковић да познам Др. Лазаревића и Бијеладновића и да би их могли код њих склонити.

Бранилац Петар Пламенац: Познајете ли ви посланика Бијеладновића?

С. Рајковић: Познајем.

Бранилац Петар Пламенац: Је ли био у Котору?

С. Рајковић: Ја сам рекао да сам се са њим видио у Рисну.

Бранилац Петар Пламенац: Кад је то било?

С. Рајковић: 28. септембра, кад сам са Цетиња пошао и код њега тражио посла у Котору.

Председник: Јесте ли питали Даковића откуда има поуздања да остави бомбе код Бијеладновића и Лазаревића?

С. Рајковић: Нијесам.

Да то објасним, ја сам у то друштво ступио као што видите 10. окт. у подне; на путу провео сам од Београда до Гружа, исто опет од Котора до Цетиња, или обратно 5 дана, дакле био сам прави члан овога друштва 8 дана.

За 8 дана нијесам могао запамтити све оно што сам чуо, па причам оно што знам сигурно. Нијесам ништа пропустио у мом записнику. То је потпуно сигурно у колико знам. Више нијесам могао ни сазнати у тако кратко вријеме. Међутим кад се узме у обзир и то, да баш нијесам имао такво повјерење, и ако су ми дали бомбе за чување; према томе увидите, да нијесам могао дознати прве основе самога друштва, односно његов почетак. Не знајући куда да их склонимо Даковић рече, да их понесем код осталих, које сам раније на поменуто мјесто спремио. Дознао сам, да се налазе у хотелу Пухаловића у куферу Ника Томову Мартиновића. Даковић рече да ће отићи Мартиновићу, кога сам и прије у друштву гледао.

Председник: Знате ли ко му је предао те бомбе?

С. Рајковић: Предао му их је или Даковић или Радоња Поповић, јер их није могао ко други предати. Даковић је отишао код Мартиновића и казао да ћу ја доћи да предузмем бомбе и Даковића до последице подне нијесам више гледао. Затим смо ишли у хотел Пухаловић и ушли у собу Ника Мартиновића. Он је узео мали ручни куфер црне коже, из којег је извадио два завијутка у платно завијена испуњена памуком те их стави на кревет. Рече да су то бомбе које имам да добијем и да пазим да случајно не паднем и да се не сударим. Ја некако нијесам баш радо хтио да их припашем, као што су за то удешене, с тога сам тражио да ми да једну црну мараму у коју би их замотао. Узео сам их под закрпачем испод руке. Затим сам отишао Милиновићу у стан и тамо нашао Радоњу Поповића и Ивковића. Одмотао сам поменуто крпу и бомбе ставио на кревет. Затим сам узео нешто прљавога веша и замотао оба завијутка гаћама и кошуљом а све то у један пешкир. Притом Ивковић пружи ми револвер подгачке ђошкасте цијеви да ми се нађе у џепу на путу. На питање од куда му тај револвер рече, кад је био код Љепаве у вечер на славу, да је било ондје више ђака са којима је о овој ствари разговарао. Ту су дознали да ћу се вратити у Котор, те му је млађи син Љепавин дао тај револвер.

Затим се упутио у град. Изашао сам на Шуран. За тим продужим пут у Шкаљаре. Нашао сам код поменутога Вуксановића неку бабу и замолих је да ми дозволи да још нешто оставим. Она као да немаше воље. Зато јој речем да то неће више трајати него 2—3 дана. Уједно, да не би случајно напинала што је у тим завијутцима, рекох да никако не отвори шкаф, јер се у њима налазе неке бочице са неком медицином и ако се случајно проспе да се може све запалити. То је учињело, да је још некако теже допустила оставити их, папакон ипак је допустила, закључала је шкаф од ормара. Затим сам ја пошао у град и на самом уласку у град срео сам се са Јованом Томашевићем и неким другим ђаком, који је путовао за Сремске Карловце. Томашевића сам од раније познавао, а и онога другога гледао из виђења. Друга познанства нијесам склапао.

Они сасвијем без икаквог затезања почеше запиткивати о овој ствари. Видио сам да их је неко раније видио у граду и да им је што год говорио о овоме. Они су жалили што нијесу раније о томе знали и да не би са Цетиња кретали још до сада. Међутим смо се раздвојили и више се нијесмо гледали. У главном око 2 сата по подне нашао сам се код Милиновића са Марком Даковићем, Петром Новаковићем, Радоњом Поповићем, Ивковићем и са Јованом Миловићем кметом из Грахова, за чије сам име доцније дознао, а тако и за име Контића, који је такође често долазио. С њима је био још и Душан Ђоновић. У главном је овдје говорено о Марковом плану.

Скоро је говорио сваки за свој рачун, пошто нас је било више у соби. Он је истина запито ове ђаке: Контића и Ђоновића, да ли имају још кога, на кога би се могли поуздати. Они одговоре у главном овако: Сликали смо се недавно нас шеснајстина, истина, сви смо одважно, али 7—8 нас смо посве поуздани. Контић додуше, није ни једну ријеч рекао. С Марком је нешто говорио за свој рачун; а пошто сам сједио у близини, чуо сам гдје Марку рече, да је оно сретно пренесено. То ми је дало повода, да питам Марка: што је пренесено? Он ми је казао, да је послао из Рисна неколико бомба на Грахово и у Никшић и да се једна пошаље др. Марушићу, а уједно жалаше, што му није више познато. Није ми, истина, казао, коме је послао бомбе у Никшићу. Час је био с једним, а час с другим. Доцније смо се ја, Даковић и кмет Миловић састали у једној гостионици близу Српске Читалице и ту је Даковић нешто писао, математичким знаковима шифровано писамце. Били су ту још неки бивши српски официри.

Председник: Који су то официри?

Рајковић: Знао толико, да су се бавили овдје на Цетињу неколико дана. Мислим, да се један зове Војислав.

Марко је ову двојицу ђака водио у засебну собу и причао им нешто, што ми није познато. Тог истог дана, 20. у јутру, Ивковић је у мом присуству Марку испричао ово: Предао сам писмо Митру Ђуровићу, и он неће да зна за то. Ишао сам и Марку Вукотићу и он није хтио ништа дати.

Председник: Је ли говорио, да је још код кога ишао?

Рајковић: Ивковић каже, да је Саво Миловић послао 150 кр. по г-ђи Руцковић.

Бранилац П. Пламенац: Господине председниче, ја не знам, да ли је госпођа или госпођица Руцковић?

Рајковић: До тих дана за ту г-ђу или г-ђицу нијесам чуо.

Бранилац П. Пламенац: А кад је Саво могао послати те новце? — То мора бити тачно.

Председник: Оптужени каже, да је чуо од Ивковића, који се је вратио са Цетиња, гдје каже Даксвићу, код кога је ишао. Да је био код Марка Вукотића, који ништа није дао и код Митра Ђуровића и Ђуровић да је био незадовољан овим писмом. Ту је казао, да му је Милуновић послао по г-ђи или г-ђици Руповић 150 кр. Он не каже кад је то послао, него само да је послао.

Бранилац П. Пламенац: Да ми каже, г. председниче, кад су ти новци послати по г-ђици Руповић?

Председник: Господа бранитељи имају да констатују само факт. Ви сте имали само констатовати, кад је Милуновић послао те 150 кр. и је ли Ивковић казао Даксвићу, кад је Милуновић послао те новце. — Наставите, Рајковићу!

Рајковић: За тај дан у главном немам ништа да кажем осим то.

Председник: Ви кажете, Рајковићу, да се је Ђуровић устручавао да прими писмо. — Је ли Даксвић питао Ивковића, зашто се је устручавао?

Рајковић: Он је рекао: предао сам писмо, а он није хтио да чује за то. У мом присуству о том није говорено, а они су се сигурно доцније о том разговарали.

За тај дан немам ништа новијега, сем то, да је у вечер дошао у колима аустријског посланства Јово Лазаревић. Кочијаш га је случајно собом повео. Лазаревић је шетао с Даксвићем и Поповићем, био је код нас у квартири и то је вече спавао у кући Коста Милиновића и такође је ту спавао Јован Миловић кмет. Та су два ђака спавали у некој кући близу Милиновића. Сјутра-дан, т. ј. 21. октобра, она два поменућа ђака дошли су рано код Милиновића, били су заборавили тамо неки кишобран, а будући да им је Даксвић рекао, да му се јаве кад крену, дао им је 2—3 кр. и отишли су пјешке. За овај дан немам ништа новог.

У јутру 22. Даксвић је добио неки брзојав из Рисна. Саопштише нам, да мора одмах отпутовати. Радоња Поповић даде му нешто новца и рече му, да узме све бомбе собом и да отпутује за Рисан, било да узме засебна кола, било да крене парабродом. За Лазаревића рече, да он истина није створен, да нешто изврши, али је бистар, те би нам могао на Цетињу ствар уредити. Овдје бих рад напоменути, да је Лазаревић рођен у Ораховцу, да је аустријски поданик, те, пошто је оптужен Лазаревић, то је требало, да је и Ивковић оптужен као аустријски поданик. Истина, да он живи на Цетињу већ има 20 година.

Мисао, да би требало пошто пошто отићи из овога друштва, и да би требало ово спријечити, та ми се мисао није појавила 22. О том сам још почео мислити 17., кад сам дошао на Цетиње. И заиста та је мисао постигла свој врхунац тако, да сам радије волио погинути, него даље остати у том друштву. Стога сам без икаквог знања, у по сата по подне отишао код неког Мијушковића, који издаје кола под најам, погоднио сам кола за 20 кр. да ме доведу до Цетиња. Истина, нијесам имао до неколико гроша. Али, да бих га увјерио, рекох му, да имам друга, који ме чека у Скаларима, а који ће платити кола, а ја ћу га само припомаћи.

Рекао сам му, да одмах спреми кола и да ме чека на саму риву. Ово је важна ствар, јер државни тужиоци кажу, да сам ја ухваћен на Цетињу. Кажу се читава чуда о мени, а ја сам дошао сам, да спријечим могуће зло, јер да сам хтио кога убити, бомбе су биле код мене, кад је Књаз Мирко покрај мене пројашао.

Дакле у 1/2 сата по подне дигао сам фој од кола и купио сам прије тога кутију и сисо сам у кола и упутио се ка Скаларима. Тамо сам отишао к Вуксановићу и нашао више њих у соби. Сад је требало на вјешти начин узети поменуће ствари, а да не узбудим какву сумњу код укућана.

Пошто сам био имао мало веша, изјавим жељу, да бих се рад био пресвући, с тога, да би дошао до тобожње медицинце. Баба ми је дала кључе од ормара, изашла је ван, а ја сам узео поменуће бомбе, и то сам неке сакрио у неким гаћама, а друге у једној кошуљи, а крупне сам опасао испод капута. Затим сам се вратио и продужио пут за Цетиње. Кочијаш питао ме је, гдје је тај друг, и ја сам рекао, да ћемо га наћи даље. Дошли смо близу Тројице, и ту ми кочијаш рече, да ме је друг преварио. Али ја рекох не мари — наћи ће се толико, да ти се кола плате.

Председник: Пређите те ситуације.

Стеван Рајковић: Против мене се тражи све оно, што сам скривао; и ја хоћу, да кажем све оно, што мене олакшава.

За мене је ово много важније, него оно, што је г. Вујисић рекао, да сам из

Котора послат и на Цетињу ухваћен. Дакле, дошао сам на Његуше и извадио сам бомбе из кутије и опасао сам их око себе испод прслука. Кола су морала стати пред царинарницом. Ту нам се приближио један џандар и ја сам му пружио поменућу кутију, у којој су се налазиле неке хаљине. Истодобно сам примио се за бомбе другом руком, с тога, ако би хтио џандар мени што учинити, да учиним крај и мени и њему. Дошао сам на Цетиње око 10^{1/2} ура у вече и мислио сам ту исту ноћ бомбе од себе одстранити, јер и раније сам чујао, да ме полиција тражи. Мислио сам, да их склоним било код Душана Ђоновића, или код Радивковића, јер смо били другови за 10—12 година овдје и на страни. Дошао сам кући и случајно није било свјетлости, а била је тама.

Председник: Гдје су вам биле бомбе? Јесте ли их оставили код Ђоновића?

Стеван Рајковић: Сигне сам, чим сам Његуше минуо, ставио у кутију, а крупне су остале испод капута.

Ушао сам унутра и није било свјетлости; ставио сам бомбе у скрињу и пошто на њу иначе кључа није било, сам сам отворио капак, па сам опасао истодобно и кесу са поменућим бомбама. Питала ме мајка: што тражиш тамо, и рекао сам; „Имам да оставим тамо неке хаљине.“

За тим сам изашао из куће и пошао сам код Ђоновића и куцао на прозор, али он се случајно био преселио из собе, у којој је прије стојао, па сам куцао а није се нико одазвао.

Хтио сам послати млађега брата код Радивковића, али случајно није био кући, посио је „Глас Црногорац“ и дошао је кући око 11^{1/2} сати, скоро на поноћ. Зато сам се ријешо да их за ту вече оставим код куће своје.

Сјутра-дан пробудио сам се доста рано, а пробудио сам такође и млађега брата, и послао сам га да зове Ђоновића и Радивковића, да дођу часком код мене, јер су ми потребити.

Брат је пошао и казао им је, да их зовем, па затим је отишао у радионицу. Мало затим дошао је код моје куће Благо Радивковић. — Моји укућани били су се сви дигли: отац, мајка, сестра и т. д. Док је Радивковић разговарао са мојим оцем, — догле сам ја извадио ове бомбе.

Овдје треба имати на уму, да сам ја имао један ђачки огртач, са којим сам могао крити, што радим, да други не виде. Затим сам позвао Радивковића, затворио сам врата, рекао сам Радивковићу да су то бомбе и да су то послали ђаци на Цетиње и да то треба ставити на сигурно мјесто, или да их понесе код Михаила Јовановића, или на друго сигурно мјесто. За кутију сам рекао да је слободно под руком носи, да не би пало у очи полицији, што је он и учинио.

Мало послје дошао је Ђоновић, и рекох му, да ми није потребан. Ја још нијесам био на чисто, били би добро пријавити ову ствар, с тога сам мислио да проингам, кога би могао питати односно те ствари. Изашао сам из куће и да не бих полицију у очи папуо, отишао сам покрај Обилића Пољане, гдје сам срио Радивковића, и рече ми да Јовановић није хтио примити бомбе, него их је он донио у радиничку читаоницу, и закључао пошто му тамо не долази нико, па послје ће могао гледати, гдје ће могао их склонити.

Затим сам изашао из вароши и састао сам се са Шофранцем и казао сам му у главном, да сам пронашао једно тајно друштво, које је радило против Господара и Земље, и да сам донио оружје са којим се на то ишло. Питао сам га, коме бих ја то могао пријавити. Он ми рече: „Ја да сам на твоје мјесто, молио бих да ме приме у двор, па би лично Господару све приопћио.“

Председник: Јестели ви њему рекли, да сте донијели бомбе?

С. Рајковић: На сваки начин мислим, да сам му казао, да сам донио некакво оружје. То је било на брзу руку. У толико поново сам се промислио коме бих то пријавио и рекох, не би рђаво било пријавити ту ствар министру унутрашњих дјела.

Ја сам пошао да питам, гдје станује Војвода Лакић, и рекли су ми, да стоји у кафани Гвозденовића.

Ушао сам у кафану, питао сам послужитеља, да ли је код куће министар унутрашњих дјела. Затим сам изашао кроз велика врата и питао једно дијете, може ли ме примити министар, да га нешто питам. Тај мали се врати и рече, да мало причекам, Ја сам мало причекао и из нестрпљења казао сам оном малом, да рече министру овако: да је дошао један момак, који има нешто важно, да му пријави.

Осим министра ту се налазио један перјаник и један старац мени непознат, који је имао много медаља на прсима и чибук у рукама. На то министар запитаме, шта бих имао да му речем. Погледао сам на присутна два и у толико министар додаде: „Ти би желио на само,

да ми што-год речеш“, те је онда отворио врата и пошлo смо у једну собу, гдје сам му испричао укрatко о овој ствари. Он ми рече, да узмем бомбе и рече „видјећемо се.“

Изашао сам искрај министра, а у толико он ми рече, да ће поћи, да се споразумије са министром председником.

Кад сам изван изишао, срео сам Радивковића и рекао сам, да сам нашао једно сигурно мјесто, гдје ћу бомбе склонити, и да ми он да кључ. Отишли смо у радиничку читаоницу и ја сам опасао оне више бомбе око себе, а мале осприједом. Затим сам изишао, и питао ме Радивковић, гдје ћу их склонити, и ја рекох, само ради изговора, код госпође Вука Вулетића, јер ми је она казала, да ће их негдје склонити.

Ишао сам опет у кафану Гвозденовића, али министра ту није било. Онда сам пошао пут штампарије и чекао сам, хоће ли изаћи министар, али њега није било. Ја сам стао крај прозора штампарије и разговарао се са машинистом. У то доба појави се Књаз Мирко на коњу.

Председник: Јесу ли бомбе биле код вас?

С. Рајковић: Јесу.

Баш у том разговору дошао је џандар и рекао ми је „чекају те у полицији“.

И дошао сам у полицију; један џандар је већ држао перо у руци, да води записник. Онда ме неко службено запиташе: „колико имам година“. Ја сам рекао, опет ћу вам казати и у то зовнуо сам официра Драга Мартиновића и рекох, да се код мене бомбе налазе, јер се бојам да ме ко не дохвати са оваквим материјалом. Мартиновић ми је понудио столицу да сједнем, а он је отишао у другу собу.

Мало доцније позвали су ме у доњу собу: тамо је стојао мин. унутрашњих дјела, а са десне стране секретар Обл. Управе. Министар ме је питао „гдје је оно“.

Ја сам се приближио и распасао све бомбе и оставио сам их на столу код министра.

Отварали смо заједно бомбе, јер их и ја нијесам видио; заједно смо их гледали ја сам њима показивао, како се пале те велике бомбе, и т. д.

Мило Мартиновић узео је један табак хартије и питао ме је, који су главни учасници. Ја сам казао нешто и уједно да не знам оно, што је скоро најглавније. У исто доба рекао сам, да би добро било да се поново вратим у Котор, да би сазнао оно што је главно. Они су ваљда помислили, да ме ко не види, да излазим из полиције, те с тога да ме ко не би видио и помислио што на мене, један џандар ме испратио кроз џардин и повео ме на улицу пред турским посланством.

При кретању из полиције рекао сам, да немам чим да платим кочијашу 20 кр. за кочију. Свратио сам код Шофранца, и казао сам му што сам био наумио. Послје је тога отишао сам кући, а у 2 сата послје подне био је спровод сина Михаила Јовановића.

Прије тога отишао сам у војну штампарију и тамо сам нашао Блажу Радивковића, коме сам казао, да бомбе нијесам могао склонити код госпође Вука Вулетића, него да сам их оставио у млину Ђура Срдовића, пошто је иначе затворен.

У 2 сата послје подне, како рекох, био је спровод дјетета Мих. Јовановића. Спроводио сам се и ја придружио и пошао на гробље пред малом црквом и ту сам се састао са Душаном Ђоновићем и рекао сам му, да на сваки начин он мора да се склони од мене. Ђоновићу сам казао зашто сам га јутрос звао, казао сам му да сам донио бомбе на сигурно мјесто.

Тачно на подне стојао сам на Ђошкуну код Спасића и разговарао се са Лазом Мартиновићем. У то је дошао официр Мартиновић, мануо ми је прстом, да пођем за њим, он сам пође испред основне школе и састали смо се код манастира у Јасице. Рече ми, да напишем признаницу, да примим новце за кочију, да их он плати.

Написао сам признаницу, и примио сам од Мартиновића једну банку од 20 круна, а уједно сам му казао, да сам кочијашу обећао надокнадити зоб коју је изгубио и то нијесам примио. Кочијашу сам дао исту банку од 20 круна.

У главном ово ми је за тај дан, што сам имао казати. У 5 сати послје подне испред мене је прошао секретар обласне управе Мило Мартиновић и рекао ми је, да дођем мало послје у полицију, и ја сам пошао и од тада нијесам више у варош излазио.

Председник: Онда сте били стављени у притвор.

Стеван Рајковић: Према томе јасно је да није истина, да сам ја послан из Котора, и да није истина да сам ухваћен на Цетињу.

Председник: Ви кажете, да сте најмјерно донијели бомбе, да их очитујете. Дакле, зашто сте хтели на Његушима да бомбардирасте себе и џандара, када би вас ухватио?

Стеван Рајковић: Ухватити мене са толико бомба у Црној Гори — ја бих много радије био погинути, него то доводити.

Председник: Зашто нијесте тамошњој власти пријавили те бомбе?

Стеван Рајковић: Никако ми није ишло у рачун јављати такве ствари. А међутим познајем прилике, а кад бих пријавио могао би који човјек лошег карактера употребити на своју корист и казати, да ме је ухватио, а не да сам се ја сам пријавио.

Председник: А зашто сте ви шиљали те бомбе по Радивковићу?

Стеван Рајковић: Полиција, као што сам напоменуо, тражила ме је још 17. октобра, те шта би мени вриједило, да речем: дошао сам, да се пријавим, када би ме случајно полиција претметнула.

Држ. туж. Дрљевић: Када сте ви на сигурном мјесту оставили бомбе, зашто сте сјутра послали бомбе по Радивковићу код Јовановића?

Стеван Рајковић: Јесам ли ја могао оставити бомбе у мојој кући у отвореној скрињи. — То ја нијесам могао учинити никако, а да сам се препао, мени није требало, него спустити те бомбе у њушки.

Држ. туж. Дрљевић: Ви казасте јутрос да сте донијели бомбе, и да сте то неком повјерили. — Зашто то нијесте учинили на Његушима?

Стеван Рајковић: Из истих разлога, што сам прије казао. Доиста да би војвода Лакић био какав други човјек, он бити моју својевољну пријаву употребио на своју корист. — Но ја потпуно вјерујем, да је Војвода Лакић један човјек од карактера, један од оних старих типова, у којег потпуно вјерујем, да ће речи истину, како је ствар тетка.

Председник: Данашњу сједницу закључујем, а идућу заказујем сјутра у уторник, 13 о. м., у 8 сати прије подне.

(Свршетак у 2 сата и 25 минута послје подне).

Службени огласи

ОГЛАС. — Управа Варошке Општине Данилова-града, намјерава јавним путем продати Општинска непокретна добра у корист исте, а која се састоји из:

1.) Једна кућа поземљуша, у вароши Д-град купљена од Мијајла М. Љумовића.

2.) Једна кућа поземљуша у истом мјесту, купљена од Маре П. Шарановић и

3.) Земљу купљену, од Шпира Т. Лаулића, која се налази у пет комада и то:

а) Једно рало, $\frac{3}{4}$ 86 □ м. косачице у звано мјесто „Грмљечевића“

б) Три рала $\frac{3}{4}$ 50 □ м. оранице, у звано мјесто „Мала Копита“.

в) Једно рало $\frac{1}{8}$ $\frac{1}{16}$ 62 □ м. луга (горе) у звано мјесто „прицади“.

г) Једно рало $\frac{1}{16}$ 62 □ м. исто луга у истом мјесту прицади. Све четири комада у косови луг и

д) Два рала $\frac{3}{4}$ $\frac{1}{16}$ 61 □ м. оранице и косачице у звано мјесто „Веље поље“ у удуту главничком.

Сву горњу имовину општина је купила од власника судским путем, а продаје је из слободне руке дана 22. маја ове године, од 8 до 12 пре и од 3 до 6 сати по подне, којег ће је дана уступити понудиоцу највише цијене у једно или дјелимиче, за готову или вересиом, који услови буду и ако у опште буду повољни за општину; зато ко би желио купити, нек се реченог дана пријави.

Број 348. 109. 1908.

Данилов Град, 28. априла 1908.

Упр. Вар. Општине.

Председник:
кап. Т. Ђуровић

ОГЛАС — Општина вароши Данилов-града, намјерава градити своју нову општинску кућу, од двадесет метара дужине и десет ширине, у Данилову-граду, од које дужине биће дванајест метара на два, а осам метара на један бој.

Израду поменуће куће општина ће продати контрамом, јавним инкантом, који ће се одржати на 21. маја ов. год., од 8 до 12 прије и од 3 до 6 сати по подне, у канцеларији Општинске Управе и контрамом уступити понудиоцу најниже цијене, ако услови буду повољни.

Лицитантима тражи се у напријед поднесена кауција, од 2000 хиљаде круна, у готову, непокретностима или сигурну јемцу. Те се овим путем позивају сви они који желе лицититрати, да у одређено вријеме присуствују лицитацији.

Детаљни услови рада могу се виђети и прије дана лицитације у потписатој Управи сваког дана, у канцеларијске часове.

Број 347—109—1908.

Данилов-град, 28. априла 1908.

Управа Вар. Општине.

Председник:
кап. Т. Ђуровић.